

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE

Percepții și reprezentări ale inamicului la românii din vremea Marelui Război

– Rezumatul tezei de doctorat –

Conducător științific,

Prof. univ. dr. GHEORGHE CLIVETI

Membru corespondent al Academiei Române

Doctorand,

MIHAI TUDOSĂ

IAȘI

2026

Cuprins

Introducere	7
Capitolul I. Inamicul – evoluție, dezvoltare și implicații	32
I.1. Începuturile	33
I. 2. Perioada medievală și premodernă	46
I. 3. Evoluția inamicului în contextul Revoluției Franceze	55
I. 4. Până la Marele Război	63
I. 5. Inamicul în arta militară românească modernă	74
I. 6. Abordări după Marele Război	79
 Capitolul II. Percepții și reprezentări ale inamicului la românii din Basarabia	 84
II.1. Anexare, rusificare, colaboraționism, rezistență și o mișcare națională târzie	 84
II. 2. Războaiele, Revoluțiile și Unirea	112
II. 2.1. De la introducerea serviciului militar obligatoriu la începutul Marelui Război	 112
II. 2.2. De la mobilizare la venirea pe frontul românesc	122
II. 2.3. Experiențele frontului românesc și ale revoluțiilor	139
II. 3. Epilog	170
 Capitolul III. Percepții și reprezentări ale inamicului la românii din Vechiul Regat	 180
III.1. Începuturile	180
III. 1.1. Din zorii Modernității până la Unirea Principatelor	180
III. 1.2. De la Unirea Principatelor până la 1883	193
III. 1.3. Din 1883 la izbucnirea Marelui Război	200
III.2. Drumul neutralității spre război	215
III. 2.1. Revalorizări ale inamicilor, planuri de război și avaturile negocierilor	 215
III. 2.2. Lupta pentru sufletele românilor. Propagandă și spionaj	241

III.3. În Războiul Întregirii	269
III. 3.1. Începuturile campaniei	269
III. 3.2. Contraofensiva inamică, retragerea și refacerea armatei române	302
III. 3.3. De la bătălii, spre pace și reintrarea în acțiune	334
III. 3.4. Experiența prizonieratului	358
III. 3.5. În teritoriul ocupat	369
III.4. Epilog	385
Concluzii	395
Bibliografie	416

Primul Război Mondial a constituit un important punct de cotitură în istoria umanității, cu efecte puternice și de lungă durată care au influențat societățile statelor participante, ale cărui ecouri se răsfrâng până astăzi. Deși depășit ca durată și număr de victime de a doua conflagrație mondială, memoria și impactul său nu au putut fi trecute cu vederea. Țările Antantei și-au subscris eforturile unui rol civilizațional, inclusiv cu preluarea ideii de cruciadă, obținându-se motivația oximoronică a războiului pentru pace, în care orice spadă trasă contra Germaniei (privită ca lider al Puterilor Centrale, țintă principală inclusiv din perspectivă ideologică) avea ca finalitate construcția unei lumi mai bune și pașnice, deși, pentru a se diferenția de scopurile inamicilor, se insista că războiul are un rol vindecător de militarism și primatul forței contra dreptului, fiind purtat contra conducerii și sistemului de gândire, nu a poporului¹.

Deși România a purtat un război de coaliție, iar alegerea taberei s-a bazat și pe apropierea ideologică, participarea autohtonă a fost reprezentată prin alte scopuri, arătând abordarea patriotic-tradiționalistă, cu nuanțe deterministe, a războiului ca preambul al Marii Uniri, în care scopul eclipsa mijloacele. Deși abordarea nu este întru totul viciată (fără sacrificiile și determinarea armatei și societății, țara s-ar fi prăbușit), aceasta poate simplifica sau omite unele nuanțe, cauze, variații în mize și atitudini. Uneori, li se adaugă tendințe de interiorizare/extragere din marele tablou prin reliefarea eforturilor românești în lupta inegală cu inamicii și a îndeplinirii obligațiilor față de aliați, deși România Mare era doar un vis în ajunul intrării în acțiune și a depins de evoluția internațională. Lucrările mai recente, caracterizate prin gradul înalt de obiectivitate și ralierea la tendințele istoriografiei occidentale, au generat rezultate pozitive prin extinderea categoriilor/fenomenelor studiate și privirea globală a temei, însă, în majoritate, au tratat subiecte limitate, generate de nevoia caracterului inedit.

Cercetarea de față a luat ființă din dorința și nevoia înțelegerii profunde a epopeii românești din Marele Război prin prisma modului în care contemporanii îi priveau și se raportau la inamici. Aceasta urmărește obținerea unor perspective complementare complexe asupra evenimentelor cunoscute îndeosebi prin prisma istoriei evenimentțiale sau a unor abordări unilaterale, care pot ajuta la întregirea cunoașterii acțiunilor, precedentelor, pregătirilor și ecourilor sale. Această tendință se observă inclusiv în motivația unor autori memorialiști care, conștienți de importanța vremurilor trăite, au dorit să prezinte mai mult decât evenimentele la care au luat parte. În preambulul memoriilor sale, Constantin Diamandi afirmă că elaborarea și eventuala lor publicare nu are scopul de a arăta conflictul, ci „ce era fiecare țară prin ideile sale

¹ H. G. Wells, *The War that will end war*, London, Frank&Cecil Palmer, 1914, p. 11-15.

și modul în care concepea războiul”², inclusiv în descrierea erorilor comise, deoarece acestea reflectă mentalitățile momentului, model de abordare comprehensivă care poate constitui un *motto* al acestei teze.

Începutul studiilor personale ale acestui subiect, care reprezintă și factorul motivațional, are la bază cercetarea unor surse primare, care a dus la observarea unor particularități și paradoxuri ale experiențelor românești de război. Războiul-total a mobilizat și vulnerabilizat populația la un nivel nemaîntâlnit până atunci (inclusiv pe civilii aflați în spatele frontului, prin rechiziții și raiduri aeriene), i-a făcut pe contemporani să îl perceapă foarte intens. Perioadele îndelungate de stres, foame, frig, încordare și nesiguranță pot genera percepții și reprezentări antitetice despre cei considerați a fi aliați sau inamici prin prisma distorsiunii cognitive numită gândire dihotomică sau „gândire în alb și negru”³. În consecință, viziunile asupra *celuilalt* pot avea tendințe de absolutizare, în care neînțelegerile cu aliatul pot fi transformate în trădări odioase, iar actele inamicului pot deveni expresii demonice. De asemenea, modul în care erau receptați străinii nu depindea doar de calitatea prezentă de aliați sau inamici, ci și de mentalitățile față de statele acestora, formate în urma unor experiențe trans-generaționale.

Astfel, se pot explica, într-o primă fază, atitudinile de respect și așteptările inițiale vizavi de inamicul german și comportamentul militarilor săi, superioare celor față de armata rusă aliată, cât și exacerbarea urii față de militarii inamici (diferențiați după naționalități) în funcție de acțiunile acestora sau schimbarea rapidă a viziunii războiului dintr-unul ofensiv, de eliberare, într-unul defensiv, de apărare a statului, cetățenilor români și bunurilor acestora în fața inamicului cotropitor. Deși, la o primă vedere, problematica poate părea facilă (în război, soldatul trebuie să își urască inamicul ca parte a motivației luptei sale și să își aprecieze aliatul legat de scopuri și inamici comuni), în urma relevării acestor ipostaze, este necesară cercetarea mai multor factori, care constituie, de altfel, obiectivele generale ale lucrării: cum se formează percepțiile și reprezentările inamicului, cum se modifică în funcție de situația internă/internațională/etapele războiului și ce rol are trecutul istoric în aceste fenomene; cum a fost receptată propaganda occidentală contra inamicului comun de către români (alături de adăugarea unor realități proprii pentru obținerea unei imagini autohtone) și propaganda inamicului (care încerca să altereze până la inversare percepția românilor despre aliatul și dușmanul acestuia); dacă românii îi priveau la fel sau diferențiat pe inamicii lor și vice-versa, respectiv cum acțiunile politico-militare le puteau modifica viziunile.

² Constantin Diamandi, *Memorii, corespondență diplomatică*, vol. I, 1914-1915, București, Arhivele Naționale ale României, 2020, p. 25.

³ Andrea Bonior, *Psihologia*, București, Editura Litera, 2019, p. 80.

Definirea termenilor titlului lucrării de față – *Percepții și reprezentări ale inamicului la românii din vremea Marelui Război* – este imperios necesară pentru a facilita operarea, a oferi baza de pornire, încadrarea tematică și structura cercetării. Percepția și reprezentarea, termeni sinonimi până într-un anumit punct, constituie concepte împrumutate din domeniile psihologiei și filosofiei, odată cu dezvoltarea istoriei multidisciplinare promovate inițial de Școala de la Annales. Percepția este un „proces psihic complex-senzorial și cu un conținut obiectual realizând reflectarea directă și unitară a ansamblului însușirilor și structurii obiectelor și fenomenelor, în forma imaginilor primare”⁴. Pentru a se forma, subiectul trebuie să aibă contact direct cu stimulul, ceea ce oferă percepțiilor caracterul de cunoaștere directă-nemijlocită, cu toate că nu constituie o formă pasivă de înregistrare a realității, fiind influențate de procese de atenție, modalitate de transmitere și chiar a unor experiențe, modele sau cunoștințe precedente⁵.

Definiția reprezentării vizează un „proces și produs (image) de ordin secundar, sau construirea imaginii obiectului actual și prezent, în absența acestuia și fără ca existența sa să fie obligatorie”, demers elementar al memoriei, gândirii și imaginației, constituind imaginile mentale⁶. Spre exemplu, un militar poate percepe negativ inamicul prin încălcarea legilor războiului în timpul unei lupte, pentru ca apoi să fie reprezentat ca inferior moral în urma mai multor experiențe (povestite unor camarazi, elaborate în scrisori, publicate), contribuind la crearea imaginii inamicului inclusiv printre cei care nu l-au întâlnit. Diferențele dintre cele două au vizat și o abordare epistemologică – teoria reprezentationalistă, care pune la îndoială existența cunoașterii directe, care s-ar realiza nuanțat, după experiențe și mentalități preexistente, fiind de fapt reprezentări⁷. Nu în ultimul rând, reprezentările pot trimite și la modalitățile de exteriorizare a ideilor și trăirilor contemporanilor.

Este necesară și o analiză succintă a imaginarului, forma de bază a creațiilor mentale, generatoare de mentalități și identitate-alteritate. Un dicționar de psihologie alcătuit de francezi definește imaginarul ca domeniu al imaginației creatoare, care amestecă reprezentări senzoriale distincte ale obiectelor reale sau situațiilor întâmpinate, oferind ca exemple visele, miturile și operele plastice⁸. Imaginarul se dovedește dificil de definit chiar și pentru teoreticienii săi, Lucian Boia trecând în revistă mai multe încercări de definire. Varianta sa vizează imaginarul ca „tot ce se află în afara realității concrete”, perceput direct sau în urma unor procese mentale, constituit cu ajutorul arhetipurilor (tendințe esențiale de gândire), propunând totodată depășirea

⁴ Paul Popescu-Neveanu, *Dicționar de psihologie*, București, Editura Albatros, 1978, p. 523.

⁵ Roland Dodon, Françoise Parrot, *Dicționar de psihologie*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 577-578.

⁶ Paul Popescu-Neveanu, *op. cit.*, p. 617.

⁷ Antony Flew, *Dicționar de filosofie și logică*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 294.

⁸ Roland Dodon, Françoise Parrot, *op. cit.*, p. 385.

dihotomieii real-imaginar prin considerarea celui de-al doilea drept un produs al spiritului și incluzând însăși istoria în domeniul imaginarului⁹. Definiția imaginii, componenta primară a imaginarului, vizează caracterul de „reprezentare sensibilă sau tablou mental concret, rezultat al reflectării senzoriale a obiectelor și a fenomenelor”¹⁰, iar psihologul francez Marcel Denis, specializat în imagini, limbaj și cogniție o definește drept „reprezentare mentală evocatoare a calităților senzoriale ale unui obiect absent din câmpul perceptiv”¹¹.

Cercetarea urmărește sensul militar al conceptului de inamic: „stat beligerant advers, împreună cu forțele sale armate, cetățenii și toate mijloacele sale de acțiune”, respectiv „forțele care acționează sau pot acționa împotriva trupelor proprii”¹², vizând conceptul luptei contra întregii națiuni, precum și cel al inamicului potențial, reliefat prin orientare sau intenție ostilă. Cele mai întâlnite sinonime ale acestuia sunt *adversar* și *dușman*¹³. Inamicul reprezintă o temă centrală în tactica și strategia militară, a căror operații specifice vizează impunerea propriei voințe asupra inamicului prin producerea pierderilor umane. În ofensivă, trupele urmăresc capturarea, alungarea sau nimicirea inamicului, iar în defensivă se urmărește oprirea, respingerea sau întârzierea acțiunilor inamicului atacator¹⁴. Am ales folosirea acestui sens și nu a unei forme extinse, deoarece conceptul inamicului intern/dușmanul din interior ar fi schimbat centrul de greutate al cercetării și ar fi extins-o dincolo de limitele propuse. Astfel, intrigile politice interne vor fi doar menționate, prin prisma diferențelor de proiectare a inamicului României spre Antanta sau Puterile Centrale. De asemenea, voi preciza subiectul inamicului interior doar prin prisma percepției sale ca reprezentant al celui militar ori definit prin împărtășirea etno-naționalității sale. Aplicând definițiile și analizele conceptuale precedente, pot afirma că imaginea inamicului se constituie, la nivel interior, prin șirul senzație-percepție-reprezentare, fixat ulterior prin intermediul memoriei, gândirii și imaginației, potențate de motivația și personalitatea fiecărui individ, alături de capacitatea sa de preluare a narativelor epocii și evenimentelor pe care le trăiește.

Prin *românii din vremea Marelui Război*, s-a avut în vedere cei care au acționat activ pentru realizarea obiectivelor României și Antantei luptând contra Puterilor Centrale, îndeosebi cei din Vechiul Regat și Basarabia. Românii basarabeni își împletesc soarta mai devreme cu cei din dreapta Prutului (anterior Unirii) prin intermediul alianței comune, împărtășind inamicii în

⁹ Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 12-19.

¹⁰ Pavel Apostol et al., *Dicționar de filozofie*, București, Editura Politică, 1978, p. 344.

¹¹ Henriette Bloch et al., *Dictionnaire fondamental de la psychologie*, Paris, Larousse, 1997, p. 599.

¹² *Lexicon militar*, București, Academia Militară, Editura Militară, 1980, p. 364.

¹³ Gabriel Leahu, Relu Leoveanu, *Dicționar de termeni istorici*, Bacău, Editura Conexiuni, 1998, p. 124.

¹⁴ Teodor Frunzetti (coord.), *F.T.-3. Manualul de tactică Generală a Forțelor Terestre*, București, Ministerul Apărării, Statul Major al Forțelor Terestre, 2006, p. 31-32.

timpul conflictului și ulterior, expunși constant la noul adversar sovietic. Am ales să nu tratez separat românii din Dubla Monarhie din cauza inerentelor probleme de folosire a unei metodologii diferite, a creșterii prea mari a complexității (din diferențele și schimbările majore de percepție/reprezentare a inamicului și cele date de experiențele diferite ale transilvănenilor, bănățenilor și bucovinenilor) în raport cu durata, resursele și scopul cercetării, alături de existența unor precedente fericite de tratare anterioară a subiectului.

Trebuie menționat că românii din Austro-Ungaria (a căror eliberare a constituit mobilul principal al ridicării armelor contra Puterilor Centrale) nu au fost trecuți cu vederea. Cercetarea a abordat teme ce țin de importanța acestora pentru formarea conștiinței naționale și reprezentării Austro-Ungariei ca inamic arhetipal al României înainte de război, respectiv rolul refugiaților și dezertorilor în pregătirea imaginii inamicului în neutralitate și a creșterii curentului intervenționist. Pentru perioada conflictului, s-au avut în vedere cei care au ajutat armata română în timpul campaniei, o parte având de suferit în urma nereușitei ofensivei românești, supuși unor tratamente dure pentru îndrăzneala de a nu-i vedea pe conaționali ca inamici. Nu vor fi trecuți cu vederea nici românii cetățeni austro-ungari care au luptat de partea forțelor române/aliat. Nu în ultimul rând, se va atinge subiectul influențelor pozitive ale prizonierilor ardeleni din Rusia pentru formarea conștiinței naționale și a încurajării luptelor cu inamicii (culturale, apoi propriu-zise) a românilor basarabeni.

Din punct de vedere temporal, pentru a explica și înțelege tema centrală a Marelui Război la un nivel superior, am recurs la începerea părților cercetării prin reliefarea unor aspecte și evenimente anterioare epocii sale. O primă explicație se regăsește în subscrierea sa conceptului *duratei lungi*, deoarece imaginile colective sunt sudate prin vicisitudinile istoriei, având capacitatea de formare, schimbare, transformare și exprimare¹⁵. Dacă percepțiile urmăresc evenimente contemporane, reprezentările și schimbările de imaginar/mentalitate nu se pot petrece cu rezeviziciunea avansului politic, tehnic sau social al subiectului de referință, astfel încât este necesară proiectarea generoasă a limitelor temporale. O altă explicație rezidă în exploatarea de către propaganda ambelor tabere a ideii barbariei inamicului, cu trimiteri la trecutul întunecat al războiului și la concepte vechi, derivate din reprezentarea negativă a adversarului, ceea ce necesită cunoașterea constantelor și evoluțiilor acestora din perspective diferite (combatant, comandant etc.). Deși perioada modernă a surprins salturi succesive în tactică și strategie, aceasta este încadrată conceptului *Războiului de generație I*, a cărui limite

¹⁵ Richard E. Lee (ed.), *The Longue Durée and world system analysis. With a new translation of Fernand Braudel "Histoire et Sciences sociales: La longue durée" by Immanuel Wallerstein*, Albany, State University of New York Press, 2012, p. 3; Jacques le Goff, *op. cit.*, p. 12.

sunt încheierea Războiului de 30 de ani și a Marelui Război¹⁶. Odată cu extinderea folosirii armatelor statelor-naționale, acest tip de conflict militar a generat și reprezentări specifice asupra inamicului, cu definire, abordare și acțiuni specifice împotriva acestuia.

În anul 1919, generalul Scarlat Panaitescu afirma că studiul rolului României în conflagrație trebuie să includă cercetarea substratului sufletesc al poporului român, în care s-a adunat un trecut social apreciabil și moștenirea mai multor generații, nu doar impresiile de suprafață „abia sădite de către contemporani”¹⁷. În acest sens, este primordială descrierea apariției și dezvoltării conștiinței naționale în sens modern în Basarabia și România, în prima pentru comparație cu limitele rusificării și receptării discursului oficial (important pentru atitudinea basarabenilor și înțelegerea deciziilor și stărilor de spirit legate de revoluții), iar în cea de-a doua pentru a cuprinde etapele renașterii spiritului combativ și proiectării inamicului în imperiile vecine ca pregătire pentru luptele culturale, apoi politico-militare. În momentele-cheie – declarația de război, comunicatele, discursurile, ordinele de zi și proclamațiile din vremea bătăliilor, s-a recurs la folosirea unor argumente bazate pe istorie – trecutul glorios, rezistența contra inamicului, găsirea osemintelor, bisericilor și moșiilor foștilor suverani în teritoriul ce urma să fie dezrobbit, precedentele vremurilor grele care nu au distrus poporul român etc. De asemenea, în memorialistică și presă, participanții la conflict au trasat numeroase paralele cu trecutul (pregătiri din copilărie pentru sacrificiul național prin prezentarea unor modele istorice și ulterior ca motivații în luptă), demonstrând efectele creării conștiinței naționale și a importanței mitologiei istorice, ceea ce face oportună trecerea lor în revistă.

Limitele temporale ale cercetării vor depăși cu puțin războiul, prin inserarea unor epiloguri succinte despre efectele și raportări la foștii inamici, pentru a trasa paralele cu perioadele anterioare războiului și a închide coerent narațiunea prin trecerea în revistă a urmelor lăsate în imaginarul referitor la aliați și inamici. Cercetarea poate fi considerată o continuare a celor de licență (*Suferințele românilor din Marele Război*) și disertație (*Rivalități conflictuale în imagini contrastante la începuturile armatei române*), în care am abordat și realitatea extinderii temporale a efectelor conflictelor pe plan fizic și mental, cu modificări inclusiv în modul de raportare la celelalte state ca aliați sau inamici din perioada pregătitoare conflagrației până la cea a păcii, cu reconfigurări și legături directe față de planificarea acțiunilor de consolidare/apărare a cuceririlor sau reparare a umilințelor prin revanșa militară.

¹⁶ Iulian Alistar, *Multidimensionalitatea câmpului de luptă modern și o nouă dimensiune strategică a confruntării*, în „Impact strategic”, nr. 4/2011, p. 59-60.

¹⁷ Scarlat Panaitescu, *Rolul României în Războiul Mondial*, București, Imprimeriile „Independența”, 1919, p. 3.

Metodologia generală de lucru cuprinde o abordare cronologică și tematică a subiectelor cercetării, urmărind constantele și transformările realizate în perioada studiată. Aceasta dorește reconstituirea atmosferei epocii și drumului imaginii inamicului de la mentalitățile inoculate în perioada formativă și crearea unor reprezentări cristalizate pregătitoare conflictului până la izbirea de realitățile războiului modern, generatoare de percepții complexe, care se transformă în reprezentări, explicații ale celor trăite și revalorizări pentru viitor. Deși construită pe un schelet evolutiv, cercetarea include secvențe comparative ale viziunilor românilor, aliaților și inamicilor acestora, care reliefează imaginile reciproce ale părților implicate în conflict.

Analiza, comparația și analogia constituie metodele indispensabile ale cercetării, corelate cu metoda inductivă pentru selecția surselor considerate reprezentative pentru experiențele anumitor categorii și tipologii studiate. Folosirea noilor paradigme istoriografice din cadrul istoriei militare, sociale și a mentalităților au constituit un suport metodologic valoros în ceea ce privește modalitatea de tratare a subiectului, selecției, analizei și utilizării surselor. De asemenea, am încercat să mă feresc de unele capcane care pot apărea pe parcursul cercetării, între care amintesc abordările deterministe, generalizările unor aspecte specifice altor perioade/paradigme și scoaterile din context – abordări regresive.

Variatatea tematică se reflectă și în cea a surselor folosite. Producția istoriografică despre multe dintre evenimentele și aspectele cercetate este abundentă, necesitând selecția atentă. Spre exemplu, pentru perioada neutralității, am trecut în revistă și analizat succint luările de opinie ale persoanelor influente, broșurile și presa, pentru a arăta cum era proiectată și pregătită lupta cu inamicul, inclusiv prin preluarea temelor propagandei occidentale și adăugarea unora autohtone, cât și pentru a reliefa diferențele dintre reprezentarea și valorizarea inamicilor potențiali în funcție de opțiunile politice. Pentru pregătirea și atmosfera din armată, am cercetat presa militară, rapoartele serviciilor de informații, broșuri și memorii. Pentru a include imaginea românilor în cele două tabere, am folosit memoriile unor diplomați și lideri străini, respectiv rapoarte diplomatice.

Pentru a completa sau suplini lipsa unor surse, în contextul temelor mai puțin studiate din perspectiva urmărită de cercetare, am folosit și lucrări de tactică și teorie militară, statistici, regulamente etc. Pe lângă posibilitățile de interpretare în cheia imaginarului, care, conform lui Jacques le Goff, se pot aplica inclusiv pentru „cel mai prozaic dintre hrisoave”¹⁸, conținuturile acestora pot releva realități din care se desprind mentalități și percepții specifice despre sine și *celălalt*.

¹⁸ Jacques le Goff, *op. cit.*, p. 8.

Am încercat obținerea unui tablou cât mai cuprinzător al societății românești, astfel încât cele mai valoroase surse sunt cele din personale. Perspective teoretice/critice la adresa acestora se pot găsi în cadrul lucrării de doctorat a Biancăi Beatris Mărmureanu¹⁹, cât și a unor articole publicate în reviste științifice, din care îl menționez pe cel al Mihaelei Bedeccean²⁰, care propune considerații generale asupra memorialisticii și ale subsemnatului, care prezintă perspective comparate²¹. Scrierile autobiografice pot reprezenta surse de primă mână în reconstituirea mentalităților trecutului, însă trebuie tratate individual, prin prisma eventualelor autocenzuri și înfloriri. O precauție în acest sens și totodată un criteriu de selecție a fost varietatea autorilor (de la oameni simpli la profesori universitari, politicieni, diplomați și militari de toate gradele) și motivațiilor. O lucrare care reunește scrieri aparținând unei mari categorii de persoane este *Viața de front în scrieri personale*, editată de Anemari Monica Negru²², care a extras îndeosebi din fonduri de arhivă memorii, jurnale, poezii și corespondență, multe cu caracter intim, care aduc cititorul mai aproape de mentalitățile necenzurate ale participanților la conflagrație.

În virtutea nevoii obținerii viziunii omului simplu, ce a lăsat puține urme și a fost tratată episodic în istoriografie, am folosit scrisorile și folclorul militar specific, alături de extragerea fragmentelor privitoare la ei din alte scrieri autobiografice. Observațiile referitoare la lumea omului de rând în memorialistica românească sunt relativ dese, adeseori admirative prin relevarea calităților soldatului-țăran (inclusiv alternanței blândeții cu episoade de furie extremă contra inamicului), a încercării îmbunătățirii condiției sale și de pătrundere în mintea sa, dar și a uimirii față de seninătatea cu care privea lupta și chiar prizonieratul. Aceeași motivație a avut-o și selecția/folosirea unor surse literare, între care un rol important în au scrierile sadoveniene, autorul fiind pasionat de mentalitățile oamenilor simpli. Scrierile din timpul instrucției, manevrelor și concentrărilor includ aspecte ce țin de formarea moral-psihiologică a trupeii pentru pregătirea luptei cu inamicul real, iar alte volume constituie colecții de articole pe baza povestirilor combatanților, fie ei simpli soldați sau ofițeri care îi prezentau efectele bătăliilor²³.

¹⁹ Bianca Beatris Mărmureanu, *Viața de front la 1917 reflectată în scrierile cu caracter memorialistic și în corespondența privată a combatanților din armata română*, teză de doctorat, coordonator științific Prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Istorie, 2010.

²⁰ Mihaela Bedeccean, *The Memoirs of the Great War. General Considerations*, în „Transylvanian Review”, vol. XXIV, no. 4, Winter 2015.

²¹ Mihai Tudosă, art. cit.; *Idem*, *Memoirs of Charles Vopicka and the Count of Saint-Aulaire, Accredited Diplomats in Romania during the Great War. A Comparative Approach*, în „East European Journal of Diplomatic History”, No. 6-7/2019-2020.

²² Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

²³ Mihail Sadoveanu, *File Sângerate. Povestiri și impresii de pe front*, Iași, Editura ziarului „România”, 1917; *Idem*, *Frunze-n furtună*, București, Editura „Cartea românească”, 1925.

Altele surse literare, precum *Calvarul* lui Liviu Rebreanu, prezintă atitudini colective în fața inamicului prin folosirea unor alter-ego-uri și personaje-tip²⁴.

Presa constituie o altă sursă valoroasă pentru reconstituirea atmosferei epocii, cu viziuni specifice asupra inamicului. Am folosit cu predilecție presa militară/cu subiect militar, în special pentru povestirile veteranilor, ajutând totodată la obținerea varietății surselor. Aestea se completează cu studiul presei civile, pentru reprezentarea inamicului arhetipal al României în perioada neutralității, cât și pentru reacțiile la șocurile evenimentelor formatoare pentru demonizarea inamicului. Începând cu perioada neutralității, presa românească și-a exacerbat caracterul politic și propagandistic, astfel încât trebuie abordată într-un context mai larg. Pentru presa din perioada neutralității, se remarcă studiul lui Ștefan Petrescu axat pe receptarea evenimentelor balcanice²⁵, alături de lucrările lui Ion Bulei²⁶ și Lucian Boia²⁷. Ultima acoperă inclusiv publicațiile editate de ocupant și constituie o lucrare de referință pentru dihotomia reprezentărilor inamicului existențial al României în Marele Război. Importanța presei militare pentru menținerea moralului, combativității și cultivarea urii față de inamic a fost reliefată în studii de istorie a presei, istorie militară²⁸ și chiar istorie culturală/a mentalităților²⁹.

Presa, memorialistica și scrierile de epocă ajută, de asemenea, la reliefarea percepțiilor și reprezentărilor *celuilalt* (inamic și aliat) despre români. Istoriografia românească a explorat reacțiile presei statelor inamice la intrarea României în război, vizând exemple de folosire a imaginarului în propagandă³⁰. Pentru aliați, am ales consultarea volumelor lui Marcel Fontaine și Henri Mathias Berthelot, folosite în crearea imaginilor reciproce și totodată în analiza limitelor prieteniei româno-franceze și a diferențelor de abordare îndeosebi în relația cu rușii și

²⁴ Liviu Rebreanu, *Calvarul*, București, Alcalay&Co. Editor, 1919.

²⁵ Ștefan Petrescu, *Primul Război Mondial în Balcani și publicistica românească în anii neutralității (1914-1916)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. XXIX, 2016.

²⁶ Ion Bulei, *În arcul așteptării 1914-1915-1916*, București, Editura Eminescu, 1981.

²⁷ Lucian Boia, *Germanofilia: elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Humanitas, București, 2009.

²⁸ Gheorghe Nicolescu, *Cuvântul-armă. Presa militară românească pe câmpul de campanie în Primul Război Mondial*, în „Revista română de istorie a presei”, nr. 1(7), 2010; Nineta Nicolae, *Gazeta de front “România”*, în „Document. Buletinul arhivelor militare române”, an VI, nr. 2 (20), 2003.

²⁹ Mihai Tudosă, *Boosting Morale in the Nation's Darkest Hour. The Newspaper ‘România, organ al apărării naționale’*, Iași, 1917-1918, în Cristian Ploscaru, Cosmin Mihaș, Mihai-Bogdan Atanasiu, *Old Cities, Former Capitals and the Nation-State Building in Southeastern Europe: Regional and National Identities*, Iași, Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Hartung-Gorre Verlag, 2025.

³⁰ Alma Hanning, *Austria-Hungary and Romanian Entry into the War 1916*, în Claudiu-Lucian Topor, Alexander Rubel (eds.), *“The Unknown War” from Eastern Europe. Romania between Allies and Enemies (1916-1918)*, Iași, Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Hartung-Gorre, 2016; Ion Zainea, *Răul suprem. Românii și România în comentariile presei maghiare (august-septembrie 1916). Studiu de caz: presa din Oradea*, în Ioan Bolovan et al., *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015.

a posibilităților de rezistență³¹. Am folosit o metodologie asemănătoare pentru selecția scrierilor germanilor, priviți drept principalii inamici (și totodată cei mai puternici) de către români. Am consultat în mod special creația generalului Erich von Falkenhayn (motivată de lupta contra României inclusiv prin destituirea de la comanda statului major), conținând numeroase pasaje referitoare la percepțiile reciproce ale românilor și inamicilor acestora și a lui Gerhard Velburg, intelectual transferat în România ca parte a forțelor de ocupație, care oferă detalii prețioase despre percepția germanilor asupra campaniei antiromânești (a cărei furie nu întrecea ura față de Franța, inamicul ereditar, relevantă la transferul pe Frontul de Vest), aliaților Centrali și românilor din teritoriul ocupat³². O inițiativă editorială benefică demersului de cunoaștere a viziunii *celuilalt* se regăsește și în cadrul celor două volume de *Mărturii contemporane* editate de către Dumitru Preda, care reunește fragmente din memoriile mai multor diplomați și lideri militari britanici, francezi, germani, austro-ungari și ruși referitoare la războiul României³³.

Sursele de epocă se relevă ca modalități de propagandă, dublând eforturile cumpărării presei în neutralitate, apoi ca modalitate a ocupantului de a impune reprezentarea României ca trădătoare pentru generarea urii către liderii săi politico-militari. Relevante sunt *Cartea roșie austro-ungară* și broșura comparativă a comunicatelor oficiale româno-inamice³⁴, prima prin relevarea decăderii percepției României printre viitorii inamici, iar cea de-a doua pentru percepția inamicului din ambele tabere în modul de prezentare al acțiunilor (mascarea înaintării inamice prin luarea de prizonieri sau înfrângerilor prin respingerea atacurilor sălbatice ale inamicului superior tehnico-numeric). Și aceste surse trebuie tratate precaut, nefiind exhaustive prin selectarea documentelor care îi pun într-o lumină bună pe Centrali. La rândul său, statul român a coordonat editarea unor broșuri de propagandă (acuzarea Germaniei de crime de război și relevarea caracterului drept al propriei lupte)³⁵. Surse valoroase, inedite, sunt rapoartele

³¹ Marcel Fontaine, *Jurnal de război. Misiune în România, noiembrie 1916-aprilie 1918*, București, Editura Humanitas, 2016; Henri Mathias Berthelot, *Memorii și corespondență 1916-1919*, București, Editura Militară, 2012.

³² Erich von Falkenhayn, *Campania Armatei a 9-a împotriva Românilor și Rușilor 1916/1917*, București, f.e., 1937; Gerhard Velburg, *În spatele frontului. Marele Război așa cum l-am văzut eu. Decembrie 1916-Iunie 1918. Însemnările unui soldat german în România ocupată*, București, Editura Humanitas, 2018.

³³ Dumitru Preda (ed.), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii contemporane*, vol. I, 1914-1916; vol. II, 1914-1918, București, Editura Militară, 2020.

³⁴ *Cartea roșie austro-ungară. Documente diplomatice referitoare la relațiunile dintre Austro-Ungaria și România în perioada dela 22 Iulie 1914 până la 27 August 1916*, București, Editura „Regele Carol”, 1917; *Războiul dintre România și grupul Puterilor Centrale. Comunicatele oficiale române, germane, austro-ungare, bulgare și turcești*, București, Editura I. Branișteanu, f.a.

³⁵ *Microbe-Culture at Bukarest. Discoveries at the German Legation From the Romanian Official Documents*, London, New York, Toronto, Hodder&Stoughton, 1917; A. W. A. Leeper, *The Justice of Rumania's cause*, London, New York, Toronto, Hodder&Stoughton, 1917; D. Mitrany, *Greater Rumania: A Study in National Ideals*, London, New York, Toronto, Hodder&Stoughton, 1917.

săptămânale despre România întocmite de Biroul de Intelligence britanic³⁶, cu informații despre propaganda românească și antiromânească, lupte politice, încercări de a face pe plac aliaților și imagini în oglindă a românilor, aliaților și inamicilor acestora, cuprinzând și variațiile în moralul românesc sau percepțiile militarilor români despre inamicii lor și încă-aliații ruși.

Cercetarea de față se caracterizează prin natura hibridă, în care istoria militară se completează cu cea socială și a mentalităților, nuanțată de cea a imaginarului. Astfel, am abordat istoriografia, evoluția și tendințele cercetărilor mai multor ramuri ale acestor domenii. Studiul conflictelor militare este cel mai adesea impersonal prin prisma abordării global-statistice, care trece cu vederea că au fost purtate de indivizi cu gândire, emoții și trăiri proprii, pentru care lupta reprezenta o acțiune complexă fizic și psihologic. Pentru a putea ucide, un militar are nevoie de pregătire și condiționare, iar efectele luptei contra inamicului depășesc cu mult durata actului propriu-zis, astfel încât niciun combatant nu se poate considera același om la lăsarea la vatră³⁷.

Consensul științific contemporan atribuie violenței interumane o componentă înăscută și una culturală-dobândită, numite *agresiune impulsivă* și *agresiune instrumentală*³⁸. Deși cu o conotație eminamente negativă, omuciderea a fost îmbogățită cu valorizări în context militar pentru a o transforma în act permis, iertat sau chiar glorificat, oamenii având tendința de clasificare maniheistă a violenței. Abordările istoricilor, filosofilor și teologilor asupra războiului, inclusiv ale tendințelor și mecanismelor ce țin de imaginea inamicului, au vizat, până spre anii 1800, încercările de limitare a conflictelor, paradigma fiind schimbată ulterior în urma dezvoltării științelor, prin care s-a încercat aflarea cauzelor intime și mecanismelor violenței. În paralel, ideologiile și curentele istoriciste au continuat acceptarea violenței și cultivarea urii față de dușmanul de clasă/rasă, Marx considerând-o *moașa istoriei*³⁹.

Puternic influențat de Marele Război, Sigmund Freud statuează nevoia de a avea inamici prin instinctele primare și arată modalitatea de construcție a dușmanului prin augmentarea diferențelor față de grupul propriu⁴⁰. Konrad Lorenz creează teoria cultural-antropologică a violenței, dezvoltată în perioada postbelică de alți psihologi/neurologi, vizând cultivarea

³⁶ *Weekly Report on Rumania*, V-XVII, May-November 1917, în The National Archives, Kew, GT 1520, Intelligence Bureau, Department of Information, Section D.

³⁷ Barry P.C. Molloy, Dave Grossman, *Why can't Johnny kill?: the psychology and physiology of Interpersonal combat*, în Barry Molloy (ed.), *The Cutting Edge. Studies in Ancient and Medieval Combat*, Stroud, Tempus, 2007, p. 2007, p. 188.

³⁸ *Ibidem*, p. 189.

³⁹ Cătălina Plinschi, *Violența ca motor al istoriei*, în *Sesiune națională cu participare internațională de comunicări științifice studențești*, Ediția XXIV, vol. I, Universitatea de Stat din Moldova. Institutul de Cercetare și Inovare, Chișinău, f.e., 2020, p. 138-140.

⁴⁰ C. Fred Alford, *Freud and Violence*, în Anthony Elliott (ed.), *Freud 2000*, New York, NY, Routledge, 1999.

instituționalizată a impulsului violent înăscut, în care distrugerea inamicului poate constitui un scop în sine, cu potențial mobilizator⁴¹. Spre finalul secolului XX, Vamik Volkan statuează formarea conceptelor de aliați și inamici din copilărie, odată cu percepțiile despre bine și rău, iar Sam Keen creează conceptele *paranoiei consensuale* și *homo hostilis* pentru a explica eliminarea inhibițiilor prin crearea inamicului arhetipal⁴². Recent, se remarcă cercetările lui Dave Grossman, care privește problema urii inamicului dintr-o perspectivă complexă. În spațiul românesc, aceste tipuri de abordări se regăsesc în lucrarea *Aspectul psihologic al războiului*⁴³, elaborată de Dumitru Caracostea și *Umanul-dimensiune în luptă* a lui Constantin Atanasiu⁴⁴.

Începând cu Hans Delbrück, istoria militară modernă se opune studierii războiului ca șir de operațiuni militare, reliefând necesitatea includerii cadrelor economice, sociale și culturale, idee continuată de Michael Howard, care afirma că abstractizarea conflictelor și studiul lor tehnic, precum al unui joc fără variabile, duce la ignorarea unei dimensiuni imperios necesare în înțelegerea lor⁴⁵. Abordări *avant la lettre* se regăsesc la A. D. Xenopol și Nicolae Iorga, care analizează percepțiile și reprezentările românilor asupra vecinilor și a armatelor cu care intrau în contact în funcție de acțiunile acestora⁴⁶. Dintre lucrările mai recente care prezintă România în Marele Război folosind elemente de istorie socială/a mentalităților, se remarcă *Elita militară românească în timpul lui Carol I*⁴⁷ și volumul colectiv *Reforma militară și societatea în România (1878-1918)*⁴⁸, alături de lucrarea despre trădarea colonelului Sturdza, care descrie curente de opinie referitoare la statele reprezentate ca inamici existențiali ai României⁴⁹.

În paralel, pot fi menționate lucrări care tratează subiectul Marelui Război în cheia imaginarului. Lucian Boia urmărește o abordare globală a evenimentului în *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*⁵⁰ de la originile profunde până la nemulțumirile păcii, reluând și unele teme din *Germanofilia*. Alte opere, semnate de Radu Tudorancea, Ion Agrigoroaiei și Alin Ciupală, explorează perspectivele imagologice ale

⁴¹ Konrad Lorenz, *On Aggression*, London, New York, Routledge, 2002;

⁴² Arthur G. Miller, *The Social Psychology of Good and Evil*, New York, London, The Guilford Press, 2004, p. 3; Irvine Schiffer, *Reviewed Work: The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships* by Vamik D. Volkan, în „Political Psychology”, vol. 10, nr. 2, Jun. 1989, p. 351.

⁴³ Dumitru Caracostea, *Aspectul psihologic al războiului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.

⁴⁴ Constantin Atanasiu, *Umanul – dimensiune în luptă. Privire retrospectivă*, București, Editura Militară, 1981.

⁴⁵ Michael Howard, *War in European History*, Oxford, Oxford University Press, 1979, p. ix-x.

⁴⁶ A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țerilor Române*, vol. I-II, Jassy, Tipo-Litographia H. Goldner, 1880; Nicolae Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. II, București, Tipografia „Cultura Neamului Românesc”, 1919.

⁴⁷ Dumitru-Dan Crișmaru, *Elita militară românească în timpul lui Carol I*, București, Editura Militară, 2017.

⁴⁸ Petre Otu (coord.), *Reforma militară și societatea în România (1878-2008)*, București, Editura Militară, 2009.

⁴⁹ Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări. Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, București, Editura Militară, 2011.

⁵⁰ Lucian Boia, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, București, Editura Humanitas, 2014.

românilor din Marele Război prin integrarea în opinii, stări de spirit și propagandă⁵¹. Un exemplu de abordare a temelor complementare istoriei militare prin intermediul reprezentărilor este *Mănuși albe, mănuși negre. Cultul eroilor în vremea dinastiei Hohenzollern*⁵² de Andi Mihalache. Exploatarea în același sens al unei alte fațete din violențele interumane (revolte/revoluțiile) se regăsește la Alexandru Mamina⁵³. Este oportună și menționarea volumului *Mituri și realități în Europa de Est*, publicat de Walter Kolarz în 1946, care descrie pe larg inamicitățile istorice și reprezentările reciproce, alături de motivațiile și modificările lor⁵⁴.

În ceea ce privește istoriografia autohtonă a imaginarului, se remarcă lucrarea temerară *Dimensiunea umană a istoriei*⁵⁵ a lui Alexandru Dușu, iar, dintre producțiile lui Lucian Boia aplicabile cercetării de față, amintesc *Pentru o istorie a imaginarului* – lucrare teoretică de bază, *Jocul cu trecutul*, care abordează diferențierile dintre români și cei priviți ca inamici istorici și capitolul *Românii și Ceilalți din Istorie și mit în conștiința românească*⁵⁶. De folos s-au dovedit și lucrările lui Andrei Oișteanu⁵⁷, alături de *Enciclopedia imaginariilor din România*⁵⁸.

În cadrul istoriografiei occidentale, iese în evidență domeniul experiențelor de război (*War experiences/Kriegserfahrungen*)⁵⁹. În cadrul producțiilor despre imaginea inamicului, se remarcă *Imagining the enemy*, care analizează discursurile prezidențiale și opinia publică americană referitoare la relațiile cu Germania, urmărind degradarea sa treptată până creionarea ca inamic al întregii umanități (alături de Austro-Ungaria –inamicul supranațional) și îmbogățirea sensurilor războiului ca civilizațional și de *vindecare* a inamicilor de propaganda inoculată de către liderii acestora⁶⁰. Majoritatea studiilor care vizează construcția imaginii

⁵¹ Radu Tudorancea, *Frontul de acasă. Propagandă, atitudini și curente de opinie în România Primului Război Mondial*, București, Editura Eikon, 2016; Ion Agrigoroaiei, *Opinie publică și stare de spirit în vremea Războiului de Întregire și a Marii Uniri*, Iași, Editura Fundației Axis, 2004; Alin Ciupală, *România în timpul Primului Război Mondial. Aliați, adversari și propagandă. O istorie în imagini*, București, Editura Monitorul Oficial, 2018.

⁵² Andi Mihalache, *Mănuși albe, mănuși negre. Cultul eroilor în vremea dinastiei Hohenzollern*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007.

⁵³ Alexandru Mamina, *Imaginarul revoltei. Autoreprezentări, simbolistică, percepții (1784-1989)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2024.

⁵⁴ Walter Kolarz, *Mituri și realități în Europa de Est*, Iași, Polirom, 2003.

⁵⁵ Alexandru Dușu, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalităților*, București, Editura Meridiane, 1986.

⁵⁶ Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*; *Idem, Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, București, Editura Humanitas, 2015; *Idem, Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, 2011.

⁵⁷ Andrei Oișteanu, *Mythos&Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, București, Editura Nemira, 1998; *Idem, Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imaagologie în context est-central-european*, Iași, Polirom, 2012.

⁵⁸ Corin Braga (coord.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. III, *Imaginar Istoric*, coord. Sorin Mitu, București, Editura Polirom, 2020.

⁵⁹ Gary Sheffield, *Forgotten Victory. The First World War: myths and realities*, London, Headline, 2001; Jay Winter, *Remembering War. The Great War between Memory and History in the 20th Century*, New Heaven, Yale University Press, 2006.

⁶⁰ Jason C. Flanagan, *Imagining the enemy. American Presidential War Rhetoric from Woodrow Wilson to George W. Bush*, Claremont, California, Regina Books, 2009.

inamicului abordează problematica din perspectiva mitologiei și propagandei: *The Myth of German Villainy* începe cu originea miturilor negative despre germani în primele zile ale campaniilor din Franța și Belgia, reacția germană, răspândirea și evoluția pe parcursul conflictului, *Germany, Propaganda and Total War* prezintă perspectiva Puterilor Centrale⁶¹, iar un studiu francofon vizează imaginile reciproce franco-germane din Marele Război prin intermediul analizei de presă⁶².

În ceea ce privește lucrările generale despre România în Marele Război, am ales consultarea principală a trei autori din epoci și tendințe distincte: Constantin Kirițescu, cu lucrarea sa monumentală, alături de o lucrare de popularizare abundentă în episoade care transpun percepțiile și reprezentările inamicilor⁶³, Victor Atanasiu (șeful comitetului de coordonare al unei lucrări abundente în surse primare, însă contaminată ideologic)⁶⁴ și Glenn E. Torrey (care îmbină armonios istoria evenimentială, socială și a mentalităților)⁶⁵. Cu ajutorul acestora, am putut observa diferențele de abordare a subiectului și am putut extrage informații punctuale despre diferite operațiuni militare. Trebuie menționate și bibliografiile dedicate contribuției României în Primul Război Mondial⁶⁶, folosite în găsirea unor surse pentru tematici și episoade mai puțin cunoscute.

Pe lângă mențiunile și descrierile din memorialistică, percepțiile și reprezentările românești față de ruși au generat lucrări specifice dedicate complicatelor relații din timpul Marelui Război. *Pacostea rusească* a lui Ion Rusu Abrudeanu își relevă viziunea încă din titlu, iar autorul nu ratează ocazia de a acuza Viena și Berlinul pentru începerea războiului prin urmărirea unor planuri diabolice și a contrabalansa reprezentarea României ca trădătoare prin înșelări anterioare ale foștilor aliați⁶⁷. Dintre mai recente, se remarcă *Aliați și adversari. Relațiile româno-ruse 1916-1920* a lui Constantin I. Stan, care prezintă epopeea războiului și unirii prin prisma contactelor dintre civilii și militarii celor două state, incluzând și elemente de identitate-alteritate, percepții/reprezentări și mentalități, utilizată inclusiv ca reper

⁶¹ Benton L. Bradberry, *The Myth of German Villainy*, Bloomington, IN, AuthorHouse, 2012. David Welch, *Germany, Propaganda and Total War 1914-1918*, New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 2000.

⁶² Stephanie Dalbin, *Visions croisées franco-allemandes de la Première Guerre mondiale: étude de deux quotidiens: la Metzer Zeitung et L'est Républicain*, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien, Peter Lang, 2007.

⁶³ Constantin Kirițescu, *Istoria Războiului pentru Întregirea României 1916-1919*, vol. I-II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989; *Idem, Povestea sfântului nostru război*.

⁶⁴ Victor Atanasiu et al., *România în Primul Război Mondial*, București, Editura Militară, 1979.

⁶⁵ Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, București, Meteor Publishing, 2014.

⁶⁶ Gheorghe I. Georgescu, *Contribuțiuni la Bibliografia Războiului pentru Întregirea Neamului*, București, Tipografia „Cuvântul Românesc”, 1940; Gheorghe D. Stoean, *România în Primul Război Mondial. Contribuții bibliografice*, București, Editura Militară, 1975.

⁶⁷ Ion Rusu Abrudeanu, *Pacostea rusească. Note, impresii, documente și scrisori în legătură cu războiul nostru*, București, Atelierele grafice Socec&Comp., 1920.

metodologic⁶⁸. Un demers asemănător, colectiv și întins pe o perioadă mai îndelungată, este volumul *O vecinătate dificilă. Relațiile româno-ruse/sovietice (1914-1965)*, coordonat de Radu Tudorancea, care include studii despre viziunile contemporanilor asupra cooperării/apărării de ruși în perioada Marelui Război, alături de revalorizarea lor⁶⁹. Abordări din dublă perspectivă se regăsesc și în *Românii basarabeni în istoria militară a Rusiei* a lui Anatol Leșcu⁷⁰.

În ceea ce privește beligeranța cu Puterile Centrale, se remarcă volumele lui Claudiu-Lucian Topor, care acoperă un orizont temporal ce cuprinde evoluția viziunilor reciproce din perioada războaielor balcanice până în 1918, urmărind deschis obținerea unei noi perspective asupra episoadelor tratate și îmbinând istoria militară, politică și diplomatică cu elemente de social, mentalități și viziuni reciproce⁷¹. Pentru perioada neutralității, pe lângă *Germanofili* lui Lucian Boia, care augmentează forța, numărul și rolul membrilor curentului, pe care îl definește inclusiv imagologic ca respingere a variantei de cooperare cu Rusia, se remarcă studiile lui Rudolf Dinu și Cosmin Ioniță⁷², care nuanțează viziunile celor din epocă. Încă din primii ani ai păcii, se remarcă încercări de cunoaștere a perspectivei inamice, pentru obținerea unei viziuni întregite, mai mulți ofițeri folosind arhive, memorii sau discuții cu foști comandanți inamici. Rezultatele acestor demersuri se regăsesc în articole care studiază presa și propaganda inamică⁷³ ori traduceri din memoriile unor comandanți – generalul bulgar Ștefan Toșev, feldmareșalul german August von Mackensen⁷⁴. Acestea se remarcă prin viziunile diferite obiectiv-militare, dar și acuzatoare față de barbaria inamicului ori lașitatea unor comandanți români. Pentru completarea cu perspectiva istoriografiei străine, am ales și consultarea unor studii precum

⁶⁸ Constantin I. Stan, *Aliați și adversari. Relațiile româno-ruse 1916-1920*, București, Editura Paideia, 2006.

⁶⁹ Radu Tudorancea (coord.), *O vecinătate dificilă. Relațiile româno-ruse/sovietice (1914-1965)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023.

⁷⁰ Anatol Leșcu, *Românii basarabeni în istoria militară a Rusiei. De la războaiele din Caucaz la Războiul Civil*, București, Editura Militară, 2009.

⁷¹ Claudiu-Lucian Topor, *Germania, România și războaiele balcanice (1912-1913)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008; *Idem, Germania și neutralitatea României (1914-1916). Studii istorice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2017; *Idem, „Auf nach Rumänien!”. Beligeranța germano-română 1916-1918*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2020.

⁷² Rudolf Dinu, „*Aliatul inamic*”. *România și chestiunea războiului contra Puterilor Centrale*, în Francesco Guida (coord.), *Marele război și Europa danubiano-balcanică*, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 2016; Cosmin Ioniță, *Împotriva tendinței. Tentația de a intra în conflict alături de Puterile Centrale în primele luni ale Primului Război Mondial*, în Flavius Solomon, Andrei Cușco, Mihai-Ștefan Ceaușu, (eds.), *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial. Viziuni, percepții, interpretări*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016.

⁷³ I. N. Roman, *Proecte, cuvinte și gesturi bulgărești din timpul Marelui Răsboiu*, în „Analele Dobrogei”, Anul 1, No. 1, 1920.

⁷⁴ Ion Rîșnoveanu, *Luptele de la Turtucaia din 1916 în memorialistica generalului Toșev*, în „Buletinul Muzeului Militar Național «Regele Ferdinand I»”, Serie Nouă, 6, București, 2008; Radu R. Rosetti, *Ce spune Mareșalul Mackensen despre operațiile sale contra României*, în Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tomul XX, Mem. 16, 1938.

*Bulgaria, Romania, and Greece, Romania in the First World War: The Years of Neutrality*⁷⁵ și *The Battle of the Somme*⁷⁶ pentru a privi rolul României în marele angrenaj al conflictului.

Pe lângă obiectivele principale și secundare, ipoteza de lucru are ca finalitate și observarea urmelor lăsate de percepțiile/reprezentările inamicilor în imagini și mentalități. Teza poate oferi explicații și exemplificări asupra variațiilor abordărilor inamicului din societatea românească, furiei atacurilor Puterilor Centrale, rezistenței românești contra inamicului militar, bolșevizării și războiului psihologic, precum și dublarea în registru imagologic a negocierilor și colaborării cu aliații, cea cu Rusia transformată în inamicie deschisă. Importanța cercetării se leagă și de existența unor legături cu prezentul. Nu în ultimul rând, scopurile includ și cinstirea memoriei celor care au reușit să se ridice la înălțimea vremurilor trăite și să dea totul pentru țara lor, pusă deasupra greutăților și chiar a propriilor credințe.

În contextul unei cercetări bazate pe abordarea unor surse variate, care să surprindă percepțiile și reprezentările românești ale inamicului din perspectiva unor largi categorii populaționale în diferite contexte, lăsând actorii istoriei să vorbească, evidențierea unor concluzii globale nu poate constitui o provocare mai puțin complexă. În linii generale, pot afirma că acțiunile de construcție ale imaginii inamicului depășesc temporal războiul atât anterior, cât și posterior. Imaginea inamicului se construiește întotdeauna prin antiteză, augmentând diferențele dintre propria tabără și cea opusă, folosindu-se de asemenea demonizarea și reificarea sa. Aceste caracteristici vizează obținerea unei distanțe psihologice care să o depășească pe cea fizică și să permită militarilor să poată lupta mașinal, cu puține remușcări, respectiv mobilizarea populației în fața inamicului comun, suportarea mai ușoară a greutăților războiului prin imputarea acestora inamicului și rezistența sporită în cazul ocupației. Acest tip de reprezentare poate duce la gândirea în alb și negru, în care acțiunile sunt valorizate antitetic în funcție de actant: românii luptă pentru cauza moral superioară a Antantei și pentru eliberarea fraților de peste munți, iar inamicii pentru scopuri malefice, de înrobire a întregii lumi începând cu statele mici, cu reflectare și în conduita pe câmpul de luptă sau cu cei fără apărare. Mijloacele moderne de luptă devin unelte drăcești în mâinile inamicului care le folosește pentru a-și acoperi lipsa de curaj ori de motivație pozitivă și instrumente muzicale în mâinile românilor care creează muzică înspăimântătoare pentru inamic, administrându-i înfrângerea binemeritată. Distrugerile românești erau privite ca eroism, spre exemplu termenul

⁷⁵ Richard C. Hall, *Bulgaria, Romania, and Greece*, în Richard F. Hamilton, Holger H. Hewig (eds.), *The Origins of World War I*, Cambridge University Press, 2003; N. Vinogradov, *Romania in the First World War: The Years of Neutrality, 1914-1916*, în „The International History Review”, Vol. 14, No. 3, Aug., 1992.

⁷⁶ Matthias Strohn (ed.), *The Battle of the Somme*, Oxford, Bloomsbury Publishing, 2016.

masacru aplicat inamicilor constituind o dovadă a barbariei acestora, pe când unii români îl foloseau cu mândrie pentru a-și descrie eficiența sau declarându-se *buni casapi pentru păgâni*⁷⁷.

Ura față de inamic, sentiment intrinsec potențat cu acțiunile sale violente contra camarazilor, locurilor natale sau conaționalilor, se evidențiază prin creșterea capacității de rezistență și acțiunile de violență extremă din cadrul luptelor (care se pot extinde către captivii sau chiar morții săi), inclusiv civilii manifestându-se prin condamnarea violentă a adversarului și a fugii din fața acestuia. Inamicul poate fi perceput ca valoros, ceea ce augmentează victoriile, însă atunci când proprii militari se consideră inferiori adversarilor și nu sunt suficienți motivați/echipați, înfrângerea devine o certitudine, acutizată adeseori de capturare sau retragerea în dezordine. Inamicul poate fi privit individual sau colectiv (ca armată/forță ostilă sau ca întrunire a acestora), propriu-zis (un stat față de care există sentiment ostil, diferende teritoriale și eventual tradiție conflictuală – în cazul României, Austro-Ungaria) sau asumat (față de care nu există o intenție ostilă, devenit inamic prin caracterul de coaliție al conflictului – în cazul României, Germania și Bulgaria). În cazul românesc, deși s-a declarat război doar Austro-Ungariei, înfrângerea de la Turtucaia și crimele de război bulgare, urmate de războiul aerian al Germaniei și contraofensiva adversă a făcut ca ura față de inamicul propriu-zis să fie depășită de cea față de inamicul asumat în cea mai mare parte a conflictului.

Cunoscând mizele, reperele temporale, încadrarea obiectului cercetării, metodologia și istoriografia, am decis împărțirea lucrării în trei capitole, fundamentate de diferențieri tematice. Acestea răspund ipotezei de lucru și ajută la îndeplinirea obiectivelor generale, răspunzând totodată unor întrebări care pot juca rolul unor obiective secundare. Pentru relevarea contextelor generatoare de imaginar și a construcției unor legături necesare relevării continuităților ori evoluției, am recurs la inserarea unor repere cronologice și explicații generale. Alăturarea celor două concepte, care poate servi drept un al doilea *motto*, se regăsește în *Mărturisirile* generalului Rosetti, care explică tabloul prezentării sale astfel: „Scopul acestor rânduri nu este însă de a face istoricul acelor întâmplări, ci de a arăta ce am făcut și ce am gândit eu. Dar am gândit și am înfăptuit într-o anume atmosferă și de aceea am schițat-o în rândurile de mai sus”⁷⁸.

Primul capitol, numit *Inamicul – evoluție, dezvoltare și implicații*, poate fi considerat o continuare a introducerii. Acesta vizează nevoia înțelegerii caracteristicilor atemporale și evolutive ale condiției soldatului vizavi de atacul și apărarea contra adversarului, respectiv a dezvoltării bazelor de gândire militară, filosofică și psihologică din Marele Război. Capitolul

⁷⁷ Dumitru Platon, *Un rănit*, în *Jurnal de război 1916-1919, Jurnal de război (1916-1919)*, Piatra-Neamț, Editura Cetatea Doamnei, 2017, p. 28-29.

⁷⁸ Radu R. Rosetti, *Mărturisiri*, vol. III (1914-1919), București, Editura Modelism, 1997, p. 227.

își propune să ilustreze tabloul evolutiv al conceptului de inamic și a celor adiacente (inamic al întregii umanități, potențial, ereditar/arhetipal) în paralel cu dezvoltarea științelor militare, inclusiv raportate la pregătirea și conducerea trupei pentru înfrângerea dușmanului. Imaginea inamicului se subscrive conceptului de *idee unitară*⁷⁹, care transcende epocile istorice. Deși strategii abordau adversarul militar distructiv și psihologic, încercând să îi înfrângă inclusiv voința de luptă, uciderea semenilor a constituit dintotdeauna o acțiune dificilă, îndeosebi în luptele de la distanță mică. Pentru depășirea barierei psihologice, s-a recurs la îmbogățirea războiului cu idei nobile, construcția imaginarii specific (inamic demonizat, depersonalizat, reificat), folosirea de ritualuri și cultivarea reflexelor condiționate, prin care lupta să devină un act mașinal. Un alt aspect atemporal vizează inducerea fricii printre inamici și reducerea fricii de inamic (resimțită îndeosebi de trupele neexperimentate) a militarilor proprii.

Bazată inițial pe factori de stres sau acțiuni condamnabile ale adversarului, conștiința imaginii și valorizării diferențiate a inamicului originează din Antichitate. Colonizările și cuceririle greco-romane au creat o viziune specifică despre sine și adversar, văzut ca *străin* sau *barbar*, a cărui înfrângere devenea datorie civilizațională, oferind o coeziune deosebită. Aceste caracteristici au generat ideea cultivării înclinațiilor agresive prin sublinierea diferențelor dintre grupuri pentru mobilizarea prin adversitate, a cărei manifestări pot varia de la batjocură până la războaie și nașterea conceptului de inamic ereditar. Ideea respectării prizonierilor/civililor inamici ia ființă în același context, prin auto-percepția ca superiori barbarilor, la care s-au adăugat valențele religioase (evitarea distrugerilor nediscriminate și necinstirii inamicilor căzuți pentru a nu supăra Divinitatea) și conceptul războiului drept, care să limiteze acțiunile generatoare de suferințe inutile, preluat și îmbogățit de gândirea creștină, care condiționa acceptarea războiului de aspecte umanitare și avertiza asupra cauzei juste de provocare a răului inamicului care devine cruzime în lipsa moderației. Încercările de limitare a distrugerilor războaielor, concretizate ulterior în convenții internaționale, au izvorât din percepția inamicului creștin ca superior păgânului, pentru care se aplica în continuare distrugerea necondiționată.

Fiecare epocă istorică (definită inclusiv prin amenințări existențiale) a dus la noutăți și recombinații ale elementelor ce țin de imaginea inamicului. Dezvoltarea diplomației și științelor juridice au adăugat noi dimensiuni asupra modului de percepție și interacțiune, iar Revoluția Franceză a modificat radical paradigma abordării inamicului, atât prin armata de cetățeni care luptă și pentru drepturile câștigate, cât și prin absolutizarea adversarului, care nu mai viza doar un lider, popor sau armată, ci și însuși conceptul care îi definea. În aceeași perioadă, se stabilește

⁷⁹ Elizabeth A. Clark, *History, Theory, Text. Historians and the Linguistic Turn*, Cambridge, MA, London, England, Harvard University Press, 2004, p. 107.

că dușmănia, violența și ura alcătuiesc trinitatea unui conflict, se relevă dualitatea efectelor psihologice ale războiului (ură intensă față de inamic și patriotism/apartenență de grup), respectiv pericolul lipsei sentimentului ostil vizavi de inamic, îndreptarea urii către executant (combatant) și nu către autoritatea de la care a venit ordinul și reciprocitatea – răspunsul la agresiune prin ură și dușmănie care depășesc durata conflictului. Până la Marele Război, conflictele majore au fost limitate îndeosebi prin sisteme de alianțe și echilibru de forțe, astfel încât inovațiile militare, alfabetizarea și sistemul contingentelor au permis creșterea tensiunilor, pregătind terenul pentru anii de măcel. O bună parte din conceptele folosite în conflagrație (război drept, inamic ereditar/arhetipal/al întregii umanități) arată cum efortul de reprezentare cât mai negativă a taberei adverse a conjugat întreaga moștenire a ideii luptei binelui cu răul.

Al doilea capitol – *Percepții și reprezentări ale inamicului la românii din Basarabia* vizează înțelegerea paradoxului unirii rapide a celei mai înstrăinate provincii românești prin studiul evoluției imaginarului specific conaționalilor din stânga Prutului în paralel cu procesele de rusificare a autorităților, reacțiile autohtonilor, modelarea și dezvoltarea mișcării naționale, catalizată de război și revoluții. Anexată în 1812, ocazie prin care Rusia și-a întărit imaginea de cuceritor obsesiv și fără limite printre români și reprezentanții statelor străine, Basarabia a fost supusă unor procese complexe de rusificare. În pofida promisiunilor ruse, autonomia sa scade până la desființare în câteva decenii. Un prim efect a constat în creșterea explozivă a procentului populației non-românești prin colonizări, băștinașii nemulțumiți percepându-l negativ pe *străin*, inclusiv cu dușmănie. Printre primii opozanți al noii stăpâniri au fost țăranii care, asociind Rusia cu iobăgia, au fugit peste Prut, iar alții, care o priveau ca protectoare, au fost dezamăgiți de continuarea rechizițiilor și corvezilor. Boierii, percepuți ca inferiori de către omologii ruși, au fost primii care au acceptat pactul cu ocupantul. Cu toate acestea, unii încearcă păstrarea legăturilor cu dreapta Prutului, iar, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, se relevă cazuri de realizare a zădărniceii serviciilor oferite Rusiei, care continua să îi trateze rău, realizând că și-au trădat neamul. Sub controlul strict al puterii imperiale, biserica a condus prin ierarhi mai multe campanii de combatere a limbii și culturii autohtone. Deși misticismul slav-ortodox a produs efecte în mentalitatea populației, se remarcă încercări de rezistență prin forțarea preoților la slujirea în limba română și obținerea clandestină a cărților religioase românești. De asemenea, școala a vizat eliminarea limbii române, conducând la niveluri scăzute ale alfabetizării, iar cei cu apetență pentru învățătură erau nevoiți să studieze în afara provinciei, pentru ca intelectualitatea Basarabiei să fie majoritar alogenă. Revoluția din 1905 și centenarul anexării au constituit momente de redeșteptare națională și înmulțire a canalelor de comunicare cu România, majoritatea membrilor mișcării dorind inițial drepturi extinse în cadrul unui imperiu

democratic, existând și cazuri de încolțire a urii față de ruși/dorință a reunirii. De asemenea, cei întorși de la studii din România încep să fie percepuți ca periculoși de către autorități.

Serviciul militar obligatoriu (numit și *muscălire*)⁸⁰ constituia cea mai intruzivă acțiune. Recruții erau forțați să vorbească în limba rusă, ofițerii erau cunoscuți pentru brutalitate și desconsiderarea vieților militarilor, iar armata rusă nu avea coeziune din cauza multitudinii de naționalități, unele urându-se între ele. Militarilor li se spunea că luptă pentru Țar și creștinism, majoritatea combatanților numind inamicul *litvă/liftă păgână*⁸¹. Recrutarea și mobilizarea erau ocazii de manifestare a reprezentărilor negative vizavi de conducător și stăpânire, blestemați și considerați însetați de sânge ori chiar ca adevărații inamici. Lăsați la vatră, unii basarabeni își relaua viețile, alții, preluând propaganda, se declarau gata de noi războaie cu dușmanii imperiului. Deși luptau pentru scopuri străine, basarabeni erau mândri de calitățile militare și eficiența în bătălii, pentru care erau recunoscuți și de către ofițerii ruși. Ofițerii basarabeni se comportau bine cu subordonații conaționali, creionându-se o camaraderie specială, continuată inclusiv pe front, constituind mici unități *ad-hoc* de moldoveni pentru a lupta mai eficient.

În 1914, întreaga Basarabie a fost afectată de război prin mobilizarea extensivă și folosirea civililor la munci în spatele frontului. Propaganda imperială a fost accelerată, versiunea oficială fiind a unui război defensiv, necesar pentru menținerea Rusiei între marile puteri, apărarea pământului, credinței și susținerea *sfintei lupte a slavilor*⁸². Prizonierii erau mărsăluți prin localități pentru a fi văzuți în postură umilită, iar presa publica articole denunțătoare pentru inamic (privit ca monstru arhetipal, demonizat prin prismă religioasă – numit *îndrăcit*, medicală – *turbat* ori cu împrumuturi occidentale – *hun*)⁸³, care trebuia să se cutremure în fața armatelor ruse. Campaniile de creștere a spiritului războinic nu au avut rezultatele așteptate, nereușind să compenseze pierderea celor dragi și greutatea traiului.

Pe fronturi, relatările cuprind denumiri peiorative pentru inamic (*limba cei spurcată, austrieși, spurcăciuni*), iar percepția acestuia ia forme întunecate în contextul necesității apărării în fața puternicelor atacuri secundate de artilerie și aviație (considerate superioare), recunoscându-i indirect calitățile militare. Cu toate acestea, inamicul nu era privit ca invincibil,

⁸⁰ Vasile Alecsandri, *Poezii populare ale Românilor*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1908, p. 253.

⁸¹ Petre Ștefănuță, *Din graiul războiului și revoluției într-un sat din Basarabia*, în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, Chișinău, Editura Quant, 2011, p. 459.

⁸² Sergiu Munteanu, *Propaganda imperială rusă și Basarabia (1914-1917)*, în „Cohorta”, nr. 1/2019, Chișinău, 2019, p. 97-98.

⁸³ Savva Dănilă, *Frateului ostaș*, în „Luminătorul. Jurnal Bisericesc”, Anul 8, cartea 10, Chișinău, Tipografia Eparhială, octombrie 1915, p. 43-45.

germanii fiind și ei *supuși înspăimântării*⁸⁴. Totodată, ofițerii basarabeni au putut observa începerea procesului de rusificare aplicat rutenilor din teritoriile nou-ocupate. În Caucaz, diferențele față de inamicul otoman erau mai mari, iar trupele și insurgenții erau totodată urâți și apreciați pentru eficiența acestora. Chiar și în acest context, există mărturii despre interiorizarea condiției militarului, cu milă față de inamicul care poate simți dorul de casă și își pune nădejdea în Allah pentru a supraviețui. Totodată, se remarcă episoadele de șoc cultural în care basarabeni întâlnesc oameni care le împărtășesc limba, religia, tradițiile și obiceiurile în rândurile prizonierilor ori paznicilor din armata austro-ungară, cu efect în cunoașterea culturii românești din celelalte provincii și a modificării imaginarului privitor la inamic, limba comună constituind un motiv de milă, camaraderie sau chiar scăpare cu viață.

Deși românii erau priviți de către propaganda rusă drept potențiali adversari la începutul conflictului prin rege și presupusa alianță cu Austria, iar unii intelectuali basarabeni au fost anchetați pentru simpatii pro-românești, evoluția tratativelor cu Antanta a dus la îmbunătățirea treptată a percepției statului român inclusiv în presa basarabeană. La intrarea României în război au existat multiple manifestări de simpatie care s-au extins și asupra militarilor moldoveni. Majoritatea basarabenilor cu o conștiință națională au privit pozitiv evenimentul prin prisma apropierei de România, inclusiv cei afectați de propaganda rusă bucurându-se deoarece vecinul alesese calea cea dreaptă. Mai mulți ofițeri au cerut transferul pe frontul românesc, iar, alături de ofițerii de legătură și translatorii, au constituit cel mai mare număr de intelectuali basarabeni ajunși vreodată în România, cu impact cultural pozitiv, mai mulți apropiindu-se sufletește de statul vecin. Chiar și simplii soldați au avut parte de experiențe pozitive prin limba comună cu gazdelor, la rândul lor fericite că au ocazia să interacționeze cu oameni mai buni decât rușii.

Abdicarea țarului a produs un șoc major printre basarabeni. Deși Revoluția din februarie a avut un efect pozitiv în organizarea militarilor pe criterii naționale și a reluării luptei pentru drepturi, confruntările dintre facțiuni și creșterea puterii bolșevicilor au dus la degradarea rapidă a moralului și schimbarea preocupărilor de la inamic la politică și de la inamicul militar la cel social, reprezentat inclusiv de către ofițerii care doreau continuarea luptelor, situație exploatată de inamic prin fraternizări și prin atacuri fulgerătoare. În bătăliile din vara anului 1917, mai multe unități basarabene au dat dovadă de păstrarea urii față de inamic, spre deosebire de cele ruse, mai supuse ideilor revoluționare de pace fără aneami și ofițeri/aristocrați ca dușmani de clasă. Basarabeni au cerut sprijinul ofițerilor români, au încercat să îi prevină de actele

⁸⁴ Gheorghe Madan, *Din timpul Războiului cel Mare. Amintirile unui român basarabean din cartierul Armatei a 4-a rusă, care a luptat la Mărășești*, în *Răsunete din Basarabia*, București, Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, 1935, p. 86.

mișelești ale camarazilor și chiar au solicitat rămânerea în armata română. În paralel, avea loc redeșteptarea națională basarabeană, ajutată și de către ofițerii ardeleni prizonieri, cu adoptarea alfabetului latin și deschiderea instituțiilor în limba română pentru stăvilirea influențelor ruse.

Revoluția din octombrie și armistițiul au dus la explozia acțiunilor banditești ale trupelor întoarse de pe front, uneori urmate și de țăranii manipulați de bolșevici. Unitățile moldovenești nu le-au putut ține piept, iar independența Ucrainei și preluarea mai multor obiective strategice de către anarho-bolșevicii veniți din Odesa i-a pus pe liderii basarabeni în fața unor decizii grele, în urma cărora armata română a trecut Prutul pentru a restabili ordinea. Comportamentul cavaleresc și faptul împlinit i-au determinat și pe cei sceptici (care sperau independență sau autonomie într-o Rusie democratică, considerând românismul înapoiat) să accepte noua realitate. În perioadă, imaginea inamicului era proiectată asupra străinilor și influenței nefaste a acestora asupra țăranilor și soldaților, de altfel oferindu-se o amnistie politică generală cu ocazia Unirii cu România. De asemenea, se conturează reprezentarea rusului ca inamic al românilor basarabeni, indiferent de forma sa imperială, revoluționar-democratică sau bolșevică, declarațiile de autonomie, independența și unirea Basarabiei fiind privite ca alternative pozitive la nenorocirile aduse de răsăriteni. Răcoalele și ciocnirile armate pe Nistru au continuat după încheierea războiului, iar acțiunile de cruzime ale trupelor roșii față de grănicerii români au solidificat imaginea de tâlhari ai acestora, nefiind asimilați combatanților propriu-ziși.

Cel de-al treilea capitol, intitulat *Percepții și reprezentări ale inamicului la românii din Vechiul Regat*, constituie partea cea mai consistentă a lucrării și vizează analiza precedentelor conflictuale cu efect în evoluția imaginarului despre sine și statele care vor compune cele două tabere, a curentelor de opinie și manifestare din neutralitate, apoi modul în care erau priviți inamicii în diferite etape și ipostaze ale conflictului. În perioada de formare ca stat modern, România, poziționată între trei imperii, și-a privit toți marii vecini drept potențiali inamici, însă rușii, prin înșelarea așteptărilor de protectori/eliberatori ai statelor ortodoxe de sub tutela otomană în urma ocupațiilor și efectelor negative a influenței acestora, au fost percepuți drept cei mai răi și mai periculoși, atitudine consolidată după Războiul de Independență, început și finalizat pentru români prin amenințări din partea acestora. Deși teoretic aliată, Austro-Ungaria a constituit doar o punte către alianța defensivă cu Germania contra Rusiei, vecinul vestic fiind privit ca un aliat nenatural ori de conjunctură, iar problema tot mai apăsătoare a românilor ardeleni a produs disfuncționalități interaliat, România nefiind privită drept total fidelă cauzei.

Apropierea de Rusia a început înainte de război, prin prisma alianței acesteia cu Franța, iar victoria facilă din Bulgaria i-a făcut pe români să creadă că pot ataca inamici mult mai puternici, crescând numărul celor care cereau public anexarea Transilvaniei. În același timp,

relațiile cu Austro-Ungaria și Germania se răcesc din cauza atitudinii celei dintâi, iar atacarea Serbiei și Belgiei le-au transformat în inamici ai națiunilor mici. Propaganda antigermană (care îi reprezenta drept însetați de sânge, răzbunători, criminali) și acțiunea anti-iredentistă a Dublei Monarhii (dublată de percepția ca inamic existențial prin nerespectarea dreptului naționalităților în ultimatum și prin acuzațiile de exterminare a românilor pe fronturi) cultivă ura românilor față de acestea. În acest context, alianța cu vecinul vestic începe să fie percepută ca o imposibilitate morală, iar Antanta devine mai apropiată ideologic.

Eșecul lui Carol la Consiliul de Coroană și distrugerea mitului invincibilității germane pe Marna a determinat decidenții politici să înceapă tratative cu Antanta, ceea ce a dus încă de la început la probleme cu rușii și la amenințări din partea Germaniei și Austro-Ungariei. Pasul decisiv spre Antanta și imposibilitatea depășirii reprezentării Centralilor (îndeosebi Austro-Ungariei) ca inamici a fost încheierea convenției secrete româno-ruse din septembrie 1914, cu toate că opiniile de intrare în acțiune nu ies imediat la suprafață, arătând imposibilitatea tranziției directe și continuarea imaginii negative a Rusiei. La negocieri, deși românii afirmau că Ungaria este inamicul ereditar, s-a observat constanta neîncrederii (adeseori reciprocă) în Rusia, care a dus la tergiversări și ratarea unor momente prielnice de intrare în război. După moartea lui Carol, Centralii priveau România cu tot mai multă suspiciune (Brătianu și Maria erau percepuți drept principalii adversari, responsabili pentru schimbarea direcției țării), unii decidenți percepându-i deja, alături de italieni, ca adevărați inamici prin perversiunea morală de care urmau să dea dovadă, distrugerea lor devenind un scop în sine.

Atât antantofilii, cât și germanofilii foloseau condiția românilor sub stăpânire străină pentru reprezentarea negativă a imperiilor vecine. Taberele s-au radicalizat și închistat, convinse de adevărurile proprii și pericolul reprezentat de ralierea cu cei percepuți ca inamici existențiali, ajungând să se acuze de trădare și considerând înfrângerea alături de favoriți preferabilă unei victorii alături de cei reprezentați ca dorind răul țării. Jocul propagandistic nu a dat rezultatele scontate de niciuna dintre tabere, memoriile și documentele serviciilor de informații arătând sentimentele filofranceze a majorității românilor, cele mai multe opinii fiind schimbate în toamna lui 1914, prin eșecul cuceririi Parisului. Din perspectiva românească, Rusia a preluat rolul Austro-Ungariei de aliat nenatural/rău necesar, intermediar spre alianța cu state apreciate de români, astfel încât frica sau interesul și nu prietenia sau admirația s-au dovedit esențiale. Unii partizani ai Antantei se temeau de puterea și proximitatea Rusiei, dorind-o ca aliat, iar mai mulți partizani ai Germaniei se temeau de fapt de răzbunarea sa, considerând-o mai puternică decât Rusia. Refuzând să își recunoască propriile greșeli (deși erau conștienți de sentimentele românești față de Austro-Ungaria și considerau cultivarea urii mai puternice față de Rusia cheia

neutralității României), germanii pun schimbarea de orientare pe seama inconștienței intrării în mrejele țarismului, reprezentată ca distrugătoare prin precedentul sârb. Eforturile Centralilor s-au lovit adeseori de percepția negativă a Austriei în rândul germanofililor, care își condiționau suportul de îmbunătățirea condiției românilor de peste munți, considerând de altfel după război Ungaria vinovată de propria situație, iar triumful românilor ca binemeritat.

La Consiliul de Coroană din 1916, Ferdinand și Brătianu au prezentat Austro-Ungaria ca inamic despotic și retrograd, dăunător românilor, iar Germania ca inamic asumat, superior, a cărei înfrângere a fost prefigurată de victoria internă a lui Ferdinand contra țării sale de origine. Deși se miza pe victoriei Antantei, cei doi considerau că înfrângerea alături de ea este preferabilă unei victorii alături de Centrali, iar argumentele antiruse ale filogermanilor au fost nuanțate de către reprezentanții Puterii, care vedeau în România Mare o posibilitate superioară de apărare în fața pretențiilor ruse. Proclamațiile prezentau lupta ca o continuare a celei antiotomane, inamicul austro-ungar preluând astfel încărcătura sa ideologică, iar declarația de război prezenta motivele construcției inamicului în vecinul apusean, intervenția românească fiind subscrisă încheierii mai rapide a măcelurilor războiului și protejării intereselor naționale.

Încă din primele zile ale campaniei românești, în pofida proiectatului caracter ofensiv și al înaintării victorioase în Ardeal (în care buna primire de către românii localnici aproba scopurile anti austro-ungare ale intervenției), populația a simțit efectele negative ale războiului modern prin bombardamentele și refugiați, care au generat și primele tendințe ale transformării motivației conflictului în răzbunarea contra inamicului. Inamicii au fost acuzați rapid de crime de război, contribuind la realizarea imaginii lor negative în presă, memorialistică și propagandă. Primele acuzații vizau folosirea armelor dezonorante – gloanțe dum-dum, însă cel mai mare efect psihologic l-a avut descoperirea de culturi microbiene și explozibili în curtea legației germane, respectiv bombardamentele de aviație germane (secondate de cele austro-ungare), care au alimentat psihozele răzbunării și spionajului. Bombardamentele aeriene asupra zonelor civile au generat explozia urii antigermane, românii exprimându-și sentimentele (de la ura pură, răzbunătoare la cea combinată cu neputință/revoltă) prin folosirea unei largi palete de termeni, expresii și clișee peiorative pentru a-i acuza și demoniza, portretizându-i ca monștri care le doresc pedepsirea prin nimicire nediscriminată. Unele formulări erau generaliste – *mizerabili*, *bandiții aerului*, *musafiri nepoftiți*, iar altele erau legate de temele propagandei germane – adăugarea cuvântului *Kultur* la fotografii cu civili morți, numirea bombelor care ucideau copii *cofeturi culturale*, acuzațiile variind de la lipsa de bărbăție, *lașitate sălbatică*, *răutate*

nesățioasă și beție a sângelui, la numirea victimelor *asasinați științific*⁸⁵. Unii germanofili încercau să justifice atacurile inamice drept răspunsuri la acțiunile românești/aliante ori să dea vina pe Putere, iar reprezentantul Franței oferă un caz aproape singular de nuanțare pozitivă a lui Wilhelm al II-lea, care mai are o umbră de umanitate deoarece nu au fost bombardamente la înmormântările lui Nicolae Filipescu și a principelui Mircea.

Experiența pozitivă a campaniei din Transilvania crease multor militari români o percepție greșită despre inamic și propriile forțe, luând în răs vârsta lui Franz Joseph și denumirile soldaților unguri – *Tigrii Carpaților* (cu toate că s-au manifestat și cazuri de ură extremă în cadrul unor lupte crâncene, în care nu s-au luat prizonieri, iar românii și-au rupt armele de capetele maghiarilor) a fost curmată brusc de înfrângerea de la Turtucaia. Reprezentarea bulgarilor ca vecini nerecunoscători prin atacul mișelesc și ignorant la binefacerile românești (comună cu cea a românilor în Germania și Austro-Ungaria) intră în plan secundar odată cu crimele de război întreprinse de militarii și chiar unii civili bulgari, care au generat sentimente de ură și teroare printre români. Românii au început să se simtă inferiori față de inamici, astfel încât inclusiv atacurile cu pierderi mari, care reușeau oprirea temporară a inamicului, erau privite ca mari victorii. De asemenea, principalul inamic devine Germania, percepută ca cea mai puternică armată din coaliție și totodată lider al acesteia. Pentru inamici, România constituia un stat trădător, iar forța folosită contra sa nu viza doar încercarea de lichidare rapidă a noului front și accesarea resurselor românești, ci și pedepsirea acesteia printr-o *Strafexpedition*. Puternicele atacuri germane i-au tulburat pe români, care au demonizat imediat inamicul și mijloacele sale de război, arătând sentimentul nedreptății, acutizat de problemele cu propria tehnică și aprovizionarea, care a dus adeseori la instaurarea panicii. Germanii nu priveau lupta cu românii ca inegală prin prisma alianței cu Rusia, justificând victoria prin conducerea superioară și operațiunilor îndrăznețe ale trupelor de elită.

În același timp, se dezvoltă sentimentul trădării/abandonării României de către aliați prin oprirea ofensivei de la Salonic și întârzierea ajutoarelor ruse, punându-se bazele reprezentării ultimilor drept inamici mai josnici decât cei oficiali. O bună parte din generalii ruși percepeau România ca pe un balast, manifestau ostilitate și nu se simțeau responsabili pentru dezastru. Tendința s-a acutizat după venirea francezilor, astfel încât și aliații au început

⁸⁵ Vasile Th. Cancicov, *Jurnal din vremea ocupației. Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României*, vol. I, București, Editura Humanitas, 2015, p. 64, 77-78; Alexandru Daia, *Eroi la 16 ani. Însemnările unui fost cercetaș. Jurnal de război 1916-1918*, București, Editura Ion Creangă, 1988, p. 34; Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, 1916-1917, Craiova, Editura Ramuri, 1921, p. 159-160, 256-257; *Carnetul cercetașului Simionescu Godefroy din București*, în Anemari Monica Negru (ed.), *op. cit.*, p. 69-70; Anibal Stoenescu, *Din vremea ocupației*, București, Atelierele grafice Socec&Comp., 1927, p. 48-50.

să fie priviți în antiteză. Stabilizarea frontului a dus la noi conflicte româno-ruse, în care francezii s-au evidențiat din nou ca adevărați aliați, cât și la schimbarea imaginii românesc, în care se dorea revanșa cu orice preț (pentru a arăta deopotrivă aliaților și inamicilor adevărata lor valoare), apropiindu-se de concepția inamicilor a unei campanii de pedepsire, în care înfrângerea inamicului devine nu doar un mijloc, ci și un scop în sine.

Refacerea a dus la creșterea imaginii negative a rușilor, care, cunoscând dependența românilor, nu se considerau aliați, ci protectori, identitate sub care orice le-ar fi fost permis, privindu-i pe români ca inferiori, nedemni de respect. Încercările de subordonare și transfer peste Prut au fost privite cu suspiciune de români și francezi, suspectându-i de conspirații, sabotaje și favorizări a inamicului. La începutul revoluției, inclusiv românii care manifestau speranța unei evoluții pozitive arată caracterul negativ al relațiilor precedente, considerând că rușii i-au tratat mai degrabă ca inamici. Mitingurile pentru pace și încercările de exportare a revoluției erau percepute drept jigniri de către români (percepțiile negative anterioare față de ruși sunt considerate unul dintre motivele eșecului acestora), dar și ca o nouă față a războiului psihologic dezonorant german. Nesiguranța a produs probleme în finalizarea refacerii și programarea operațiunilor, unii comandanți dorind începerea rapidă a ofensivei, astfel încât problema rusă era percepută ca mai periculoasă decât lipsurile.

Bucuria victoriei de la Mărăști, în care românii considerau că le-au administrat o pedeapsă binemeritată germanilor aroganți, a fost întreruptă de defecțiunea rusă. Refuzul de luptă a unei părți crescând din armata rusă și acutizarea comportamentelor necivilizate i-a făcut pe români să nu se mai simtă datori față de ei și să îi considere drept potențiali inamici. În acest context, bătăliile de la Mărășești și Oituz au surprins eroism extrem din partea românilor, care se apărau și pentru a nu se retrage prin Rusia. Eroismul românesc are la bază și campaniile de demonizare a inamicului, reflectat în denumiri peiorative (*boangheni, șoacăți, boși, păgâni, sălbatici, lifte spurcate*)⁸⁶, acțiuni de negare a caracterului uman (*retezarea valurilor de năpârci*, recompense pentru cei capturați/uciși)⁸⁷ și rezistențe disperate. Mențiunile admirative la adresa inamicului, alternate cu cele de ură, au fost folosite pentru a crește valoarea faptelor de arme, românii fiind mândri că au ținut piept celor mai puternice armate din lume, reiterau mitul zidului de apărare și siguranța victoriei aliate.

⁸⁶ Mircea Rădulescu, *Mărăști (fragment epic)*, în „România eroică”, Anul al IX-lea, nr. 2, februarie 1928, p. 2; Dragu Constantin, *Suflet de ostaș. Povestire din luptele după Valea Prahovei (octombrie 1916)*, în „Cultul eroilor noștri”, Anul al IV-lea, nr. 7-8, octombrie-noiembrie 1923, p. 13; Alexandru D. Madgearu, *Note din războiul de reîntregire a neamului*, București, Editura Militară, 2017, p. 195.

⁸⁷ Ion Plopu, *Bărbierul lui Vodă*, în „România eroică”, Anul al IX-lea, septembrie 1928, p. 7; Petre Popescu, *Nu-i face pielea nici cât o mahorcă*, în „Cultul eroilor noștri”, Anul al IV-lea, nr. 3-4, iunie-iulie 1923, p. 10.

Revoluția bolșevică a agravat defecțiunea rusă, comportamentul trupelor (numite foste aliate), a forțat armistițiul și a amenințat instituțiile românești, reaprinzând vechiul antagonism. Încheierea ostilităților a fost percepută ca o umilință în fața inamicului care nu îi învinsese în luptă (de altfel, s-a încercat menținerea spiritului combativ în expectativa reluării luptei), iar acuzațiile aliaților nu au fost bine receptate de români, care afirmau că făcuseră tot ce era posibil, considerând trădarea rusă ca singura responsabilă. Deși era îndreptată doar contra trupelor bolșevizate, decizia dezarmării și alungării peste Prut, apoi peste Nistru a rămășițelor fostelor armate aliate (incidentele armate arătând dezorganizarea și frica bolșevizaților de românii care doreau pedepsirea umilințelor), au generat printre contemporani percepția continuității inamicului rus. Extinderea paletei inamicilor nu a generat doar teamă, ci și speranță în realizarea idealului național extins, care depindea și de acțiunile aliaților rămași.

Prin caracterul dur, umilitor și încălcător al suveranității, pacea a fost denumită de către români *dictat*, *pace de robire*, *pace criminală*, care vizau continuitatea lipsei de cavalerism a inamicului, care continua caracterul punitiv al campaniei și totodată trăgea un semnal de alarmă aliaților cu privire la pretențiile germanilor în cazul victoriei generale. Deși părea că România se scufundase în iadul inamic (unirea Basarabiei temperând întrucâtva umilințele), românii nu renunță la necesitatea păstrării spiritului combativ și urii față de dușman. S-a reorganizat armata și serviciul de propagandă/informații, propaganda în străinătate a continuat (deși cu precauții, din cauza percepției inamicului ca dornic să dea lovitura de grație României pentru a impune condiții și mai grele), iar în Italia au avut loc întruniri ale minorităților din Austro-Ungaria în care era declarată instrument al Germaniei și opresor universal, iar românii s-au organizat într-o legiune care a participat la operațiunile care au dus la capitularea Monarhiei Dualiste. În teritoriul ocupat, se organizau ceremonii de pomenire a celor căzuți în lupta cu inamicul, iar ofițerii idealști demobilizați își continuau atitudinile dușmănoase la adresa germanilor, totodată considerându-se umiliți de necesitatea salutării omologilor bulgari, pe care îi disprețuiau.

Plecarea inamicilor și venirea aliaților conduși de Berthelot au dus imediat la manifestări de dușmănie contra Centralilor, acțiuni de *damnatio memoriae* asupra moștenirii ocupației și de reliefare a crimelor/distrugerilor săvârșite, inamicul fiind caracterizat drept josnic inclusiv după înfrângere. Trupele germane încurajaseră manifestări bolșevice, iar militarii români nu au pactizat cu militanții socialiști care încercau să îi convingă că regele este adevăratul inamic, câștigarea războiului și promisiunea reformelor nereușind un transfer al proiecției inamicului spre conducerea țării. Reintrarea armatei române în Transilvania a constituit o nouă ocazie de conexiune cu strămoșii prin răzbunarea inamicului, alături de sentimente de mândrie prin predarea în masă a unităților maghiare. Campania din Ungaria din 1919 a continuat generarea

de percepții asupra inamicului, privit atât național – maghiar, dușman ereditar, cât și supranațional – bolșevic, militarii români având experiență în lupta (inclusiv ideologică) împotriva ambelor, luptele fiind subscrise atât interesului comun interaliat, pentru restabilirea ordinii și civilizației, cât și printr-o răzbunare istorică asupra ungurilor.

În prizonierat și în teritoriul ocupat, românii au observat continuarea caracterului punitiv al expediției. Deși ura față de Germania a persistat, existând și cazuri de rezistență activă contra ocupației, germanii au fost priviți adeseori oameni civilizați și inclusiv ca apărători în fața abuzurilor austro-ungarilor, bulgarilor și turcilor, a căror imagine de barbari și sălbatici a persistat și chiar a crescut în popularitate. Cu toate acestea, germanii nu au reușit răsturnarea imaginii românilor despre aliații și inamicii acestora, astfel încât încercările lor de distrugere din interior a armatei române sau de schimbare a regimului politic nu au avut succes.

Consider că tema percepțiilor și reprezentărilor inamicului, inclusiv pe timp de pace și criză, este una de actualitate. Deși vremurile, geopolitica și alianțele s-au schimbat, situația României contemporane cuprinde unele asemănări cu cea din perioada neutralității. Unii români privesc Rusia drept inamic existențial, alții drept o pavăză contra Vestului, care ar reprezenta adevăratul pericol. Propaganda este la fel de prezentă, generând așa-zisul *război-hibrid*. În lipsa unui inamic militar real, mulți cetățeni îi percep pe cei cu păreri diferite ca reprezentanți ai dușmanului străin, manifestând atitudini ostile, punțile de comunicare fiind tot mai puține.

Finalmente, consider că obiectivele propuse la începutul demersului meu au fost atinse, fiind redate pe tot parcursul lucrării, reușind prezentarea unei perspective complementare a episodului românesc din Marele Război, în care evenimentele cunoscute au fost îmbogățite de repertoriile imaginarului celor care le-au trăit, prezentând totodată continuitățile și variațiile în percepțiile și reprezentările față de cei din tabăra adversă. Cercetarea poate fi extinsă sub raport cronologic, geografic (pentru cuprinderea mai largă a românilor de peste munți) și a dezvoltării unor subiecte-cheie (spre exemplu, contraofensiva Puterilor Centrale). De asemenea, perspectivele dezvoltării cercetărilor ulterioare vor avea în vedere folosirea într-o măsură mai mare a izvoarelor inedite și presei cotidiene.

Bibliografie

I. Izvoare

I. 1. Documente

***, *Cartea roșie austro-ungară. Documente diplomatice referitoare la relațiunile dintre Austro-Ungaria și România în perioada dela 22 Iulie 1914 până la 27 August 1916*, București, Editura „Regele Carol”, 1917.

***, *Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, 7. Band, *Die Anfänge des Neuen Kurses*, I, *Der Russische Draht*, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1924.

***, *Weekly Report on Rumania*, V-XVII, May-November 1917, în The National Archives, Kew, GT 1520, Intelligence Bureau, Department of Information, Section D.

Bucur, Bogdan (ed.), *Cartea de aur a Centenarului Marii Uniri*, București, Editura RAO, 2017.

Căzănișteanu, Constantin et al. (eds.), *Documente privind istoria militară a poporului român. Noiembrie 1882 – Decembrie 1885*, București, Editura Militară, 1975.

Căzănișteanu, Constantin et al. (eds.), *Documente privind istoria militară a poporului român, ianuarie 1886 – mai 1888*, București, Editura Militară, 1975.

Căzănișteanu, Constantin et al. (coord.), *Documente ale Unirii (1600-1918)*, București, Editura Militară, 1984.

Ciobanu, Ștefan, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*, București, Editura „Cartea Românească”, 1929.

Ciobanu, Vitalie N., *Militarii basarabeni 1917-1918. Studiu și documente*, Muzeul Armatei Naționale, Chișinău, 2010.

Codrenco, Teodor, *Urikariulu cuprinzătoru de hrisoave, anaforale, tratate și alte acte ale Moldo-Valahiei de la suta XIV până și din aceea a XIX*, partea a patra, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1857.

Ghibu, Onisifor, *Dela Basarabia rusească la Basarabia românească. Analiza unui proces istoric însoțită de 186 documente*, Cluj, f.e., 1926.

Ionescu, Mihail E. (ed.), *Românii la începutul „Marelui Război”. De la Atentatul de la Sarajevo la moartea regelui Carol I*, București, Editura Militară, 2014.

Idem, *Românii în „Marele Război”. Anul 1916. Documente, impresii, mărturii*, București, Editura Militară, 2017.

Idem, Românii în „Marele Război”. Anul 1917. Documente, impresii, mărturii, București, Editura Militară, 2018.

Idem, Românii în „Marele Război”. Anul 1918. Documente, impresii, mărturii, București, Editura Militară, 2019.

Moruzov, Mihail, *Copie după raportul Ofițerului de Siguranță din Delta Dunărei, atașat pe lângă Corpul VI Armată*, No. 784, 12 martie 1918, în Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

I. 2. Presă

„Adevărul”, 1914-1916.

„Cultul Eroilor Noștri” (din 1926, „România eroică”), 1920-1932.

„Curierul”, 1877.

„Cuvânt Moldovenesc”, 1917.

„Dimineța”, 1912.

„Flacăra”, 1914.

„Gazeta Transilvaniei”, 1908.

„Ilustrațiunea română”, 1916.

„Îndreptarea”, 1918.

„Luminătorul. Jurnal bisericesc”, 1915-1916.

„Minerva”, 1916.

„New York Times”, 1917.

„Opinia”, 1916.

„Războiul popoarelor” (din 1916, „Războiul nostru și Războiul popoarelor”), 1914-1916.

„Revista Infanteriei”, 1912-1916.

„Revista Scriitoarei”, 1928.

„Revue des deux Mondes”, Paris, 1917.

„Românul”, 1914.

„Universul literar”, 1941.

„Universul”, 1916, 1931.

„Viața Basarabiei”, 1907, 1936, 1944.

„Viața Românească”, 1910.

„Norddeutsche allgemeine Zeitung”, 1916.

„БАЛКАНСКИ ПАПАГАЛЪ”, 1918.

I. 3. Memorii, jurnale, corespondență, surse de epocă

***, *Călătoria MM. LL. Regelui și Reginei în Bucovina și Basarabia 15-25 mai 1920*, București, Imprimeria Statului, 1920.

***, *Călăuza ofițerului la instrucția teoretică și practică asupra serviciului în campanie*, București, Regimentul 4 Roșiori, Tipografia Curții Regale F. Göbl, 1908.

***, *Congresul românilor de peste hotare aflători în țară. 15 martie 1915*, București, f.e., 1915.

***, *Evlogiu Bogat*, București, Tipografia „Cărților Bisericești”, 1896.

***, *Influența economică a Germaniei în România*, București, f.e., 1915.

***, *Instrucțiuni asupra preoților de armată pe timp de războiu*, București, Ministerul de Războiu, Tipografia „George Ionescu”, 1915.

***, *Instrucțiuni provizorii pentru cele trei arme, 1, Infanteria și artileria*, Iași, Marele Cartier General. Secția Operațiilor, Tipografia Serviciului Tehnic al Armatei, 1917.

***, *Lui Nicolae Iorga. Omagiu 1871–5/18–iunie 1921*, Craiova, Editura „Ramuri”, 1921.

***, *Memoriile Regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, Volumul VI, București, Editura Tipografiei Ziarului „Universul”, f.a.

***, *Microbe-Culture at Bukarest. Discoveries at the German Legation From the Romanian Official Documents*, London, New York, Toronto, Hodder&Stoughton, 1917.

***, *Războiul dintre România și grupul Puterilor Centrale. Comunicatele oficiale române, germane, austro-ungare, bulgare și turcești*, București, Editura I. Branișteanu, f.a.

***, *Statesman's Handbook for Russia*, vol. I, Chancery of the Committee of Ministers St. Petersburg, Eugen Thiele, 1896.

***, *Testamentul Regelui Carol I al României*, Bârlad, Tipografia T. Slobozeanu, 1914.

***, *The Identity of Napoleon and Antechrist; Completely Demonstrated or a Commentary on the Chapters of the Scripture which relate to Antechrist: Where all the Passages are Shown to Apply to Napoleon in the Most Striking Manner*, New York, Erza Sargeant, 1809.

Agrigoroaiei, Ion, *Mărăști, Mărășești, Oituz – 100 de ani. Reflecții în presa vremii*, Iași, Editura ALFA, 2017.

Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Mărturisiri si-li-te*, București, Tipografia „Convorbiri Literare”, 1920.

Alimănișteanu, Pia, *Însemnări din timpul ocupației germane 1916-1918*, București, Imprimeriile Independența, 1929.

- Antimihos, Patriarh, Istrati, Meletie, *Învățătură Părintească*, Iași, 1822.
- Antonescu, Emanoil, *Morți de foame. Povestiri din captivitate. Lagărele Lamsdorf și Mannheim*, București, 1920.
- Arbure, Zamfir C., *O carte tipărită din ordinul M.S. Împăratului Rusiei*, București, Tipografia Ziarului „Lupta”, 1893.
- Ardeca, Felix, *Sânge încheșat... Note de război*, București, Institutul de Arte Grafice „Samitica”, Craiova, 1915.
- Arhibald, Porcii. *Impresii din timpul invaziei*, București, Editura „Poporul”, 1921.
- Atanasiu, Ion, *Armele portative actuale. Proprietățile, fabricațiunea și întrebuințarea lor*, București, Tipografia „Voința Națională”, 1897.
- Idem*, *Din Crimele Marelui nostru război*, Cluj, Institut de Arte grafice „VIAȚA”, 1927.
- Averescu, Alexandru *Notițe zilnice din război*, volumul I, 1914-1916 (*Neutralitatea*), vol. II: 1916-1918 (*Războiul nostru*), București, Editura Militară, 1992.
- Idem*, *Răspunderile*, Editura „Ligei Poporului”, Iași, 1918.
- Bacalbașa, Constantin, *Capitala sub ocupația dușmanului*, Brăila, Editura Alcala&Calafateanu, f.a.
- Banea, Gheorghe, *Zile de lazaret. Jurnal de captivitate și spital*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938.
- Bălcescu, Nicolae, *Opere*, vol. IV, *Correspondență*, București, Editura Academiei, 1964.
- Berthelot, Henri Mathias, *Memorii și corespondență 1916-1919*, București, Editura Militară, 2012.
- Bianu, Vasile, *Însemnări din Războiul României Mari*, Tom I, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1926.
- Bibiri-Sturia, Marcel, *Creșterea influenței economice germane în România*, București, Tipografia „Jockey-Club”, 1915.
- Idem*, Marcel, *Germania în România. Eri-Azi-Mâine. Comerț, industrie, finanța, colonia germană, regele, propaganda, corupția, spionajul*, București, Stabiliment de arte grafice „ENERGIA”, 1916.
- Bogos, Dimitrie, *La răspântie. Moldova de la Nistru în anii 1917-1918*, Chișinău, Tipografia „Sfatul Țării”, 1924.
- Boldan, Emil, *Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri - Correspondență*, București, Editura Minerva, 1980.
- Bou, G. C., *Dezarmarea*, București, Tipografia Națională, 1898.

Bratan, G., *Călăuza gradatului și soldatului. Gradați la gradul de caporal (brigadier) și subofițer reangajați, ofițeri de rezervă complecși, rezerviști, milițieni pentru toate armele*, București, Institutul de arte grafice, editură și librărie „Poporul”, 1925.

Brătianu, Gheorghe I., *Cuvinte către români. Zece conferințe și prelegeri*, București, 1942.

Brusilov, Aleksei Alekseevici, *Ofensiva Brusilov și intrarea României în război*, în Preda, Dumitru (ed.), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii contemporane*, vol. II, 1914-1918, București, Editura Militară, 2020.

Buttescu, Mihai I., *Vânătorii Reginei Elisabeta. Memoriile unui ofițer din garda regală*, București, Editura Militară, 2012.

Cancicov, Vasile Th., *Jurnal din vremea ocupației; Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României*, vol. I-II, București, Editura Humanitas, 2015.

Carnetul cercetașului Simionescu Godefroy din București, în Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

Casimir, Emil, *Importanța României în resbelul eventual austro-(germano)-rus. Studiu oportun de un soldat german*, București, Tipografia și fonderia de litere Thoma Basilescu, 1901.

Cărți poștale trimise de locotenentul Alexandru Tutunaru, în Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

Churchill, Winston Leonard Spencer, *România, Marile Puteri și strategia lor în sud-estul Europei*, în Preda, Dumitru (ed.), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii contemporane*, vol. I, 1914-1916, București, Editura Militară, 2020.

Comandantul B..., *Despre disciplina în timp de pace și în timp de resbel*, tradus din franțuzesce de Căpitan Bălănescu Gheorghe, București, Tipografia Theis&Weiss, 1884.

Conta, Constantin Ioan Popovici, *Pentru ce România trebuie să prefere soluția: Războiul contra Austro-Germaniei sau Războiul European din punct de vedere fiziologic și metafizic*, București, Editura „Bibliotecei Naționale Ilustrate”, 1915.

Contele de Saint-Aulaire, *Însemnările unui diplomat de altădată în România, 1916-1920*, București, Editura Humanitas, 2016.

Cornea, Gheorghe, *Simfonia morții*, București, Editura Cartea Românească, 1920.

Costăchescu, Neculai, *Jurnal de front 1916-1917*, Iași, Editura Ștef, 2009.

Crainic, Nichifor, *Icoanele vremii*, București, Editor H. Steinberg, 1919.

Crăiniceanu, Grigore, *O luptă pentru întregirea neamului. Luptele dintre noi și din armată 1914-1917*, București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, 1928.

Czernin, Ottokar von und zu Chudenitz, *Mai devreme sau mai târziu trebuia să luptăm împotriva României*, în Preda, Dumitru (ed.), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii contemporane*, vol. I, 1914-1916, București, Editura Militară, 2020.

Dabija, Gheorghe A., *Amintiri din cariera militară 1893-1920: oameni, tipuri, obiceiuri, moravuri și sisteme de altădată*, București, Editura Militară, 2020.

Dafin, Ion, *Iașul cultural și social. Amintiri și însemnări*, vol. II, Iași, Editura Viața Românească, 1929.

Daia, Alexandru, *Eroi la 16 ani. Însemnările unui fost cercetaș. Jurnal de război 1916-1918*, București, Editura Ion Creangă, 1988.

Danilov, Yuri Nikiforovici, *Rusia și intrarea României în război*, în Preda, Dumitru (ed.), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii contemporane*, vol. II, 1914-1918, București, Editura Militară, 2020.

de Martonne, Emmanuel, *Le Bessarabie*, Paris, f.e., 1919.

Demetrescu, S., *Însemnări zilnice din Războiul româno-ungaro-bulgar*, în Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

Diamandi, Constantin, *Memorii, corespondență diplomatică*, vol. I, 1914-1915, București, Arhivele Naționale ale României, 2020.

Dimitrescu, I. M., *Jerfă și biruință. În Războiul cu Regimentul 50 Infanterie*, Focșani, Editura Librăriei Alex. N. Leon&Co., 1921.

Drăghiceanu, Virgiliu N., *707 zile sub cultura pumnului german*, București, Editura Cartea Românească, 1920.

Duca, I. G., *La politique extérieure de la Roumanie: les efforts de la Roumanie pour la consolidation de la paix mondiale*, București, Editura „Cartea Românească”, 1924.

Einstein, Albert, Freud, Sigmund, *Why War?*, The Hague, International Institute of Intellectual Co-operation, League of Nations, 1933.

Escadrila Nieuport 3, *Jurnal de front 1916-1917*, București, Editura Militară, 1986.

Filipescu, Nicolae, *Pentru România Mare. Cuvântări din Războiul 1914-1916*, București, Editura „Epopoea Neamului”, 1925.

Filitti, Georgeta (ed.), *Nicolae Iorga. Discursuri parlamentare*, I, 1907-1917, Ploiești, Editura Karta-Graphic, 2016.

Florian, Ion, *O pagină din epopeea noastră*, București, f.e., 1929.

Fontaine, Marcel, *Jurnal de război. Misiune în România, noiembrie 1916-aprilie 1918*, București, Editura Humanitas, 2016.

Frunză, Axente, *România Mare*, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, 1915.

Gane, Constantin, *Prin viroage și coclauri 1916-1917*, București, Editura Cultura Națională, 1922.

Gane, Nicolae, *Andrieu Florea Curcanul. Cum e românul la războiu*, în *Biblioteca populară a Asociațiunii „Astra”*, Anul al 18-lea, nr. 156, Sibiu, Editura Asociațiunii „Astra”, 1928.

Gărdescu, Alexandru, *O sută de zile de război: 14 august-23 noiembrie 1916. Acțiunea bateriei a 3-a din reg. I Artilerie „Regele Carol”*, în Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

Georgescu-Sergent, Ștefan, *Amintirile mele din Războiul pentru Independență*, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1913.

Gheorghe T. Berdan, *Pe drumul copilăriei. Bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz*, în Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

Gheorghe, Adrian, *Idee rapide despre resbelul de partizani*, București, Editura Militară, 1973.

Gheorghian, Nicolae, *Memoriu de serviciile îndeplinite în timpul Campaniei 1916-1918*, în Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

Ghibu, Onisifor, *Cum s-a făcut Unirea Basarabiei*, Sibiu, Editura „Asociațiunii”, 1925.

Ghica, Ion, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Editura Humanitas, 2014.

Goga, Eugen, *Două Siberii. Din însemnările unui Ardelean, fost soldat Austro-Ungar și prizonier în Rusia*, București, Editura Librăriei C. Sfetea, 1916.

Goga, Octavian, *Însemnări zilnice*, în Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

Gore, Paul, *Plebiscitul în Basarabia*, Brașov, Tipografia Ciurcu&Comp., 1919.

Hêrjeu, C. N., *Rostul cuvintelor: disciplina, doctrina, inițiativa*, București, Atelierele Socec, 1907.

Hogaș, Sidonia, *Tataia. Amintiri din viața lui Calistrat Hogaș*, Piatra-Neamț, Editura Crigarux, 2007.

I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. I-III, München, Jon Dumitru Verlag, 1981.

Iliescu, Dumitru, *Documente privitoare la Războiul pentru Întregirea României. Discurs rostit în ședința senatului dela 13 Iulie 1924*, București, Imprimeria Statului, 1924.

Idem, *Carnet de însemnări 1914-1915*, Bordei Verde, Editura Educult, 2025.

Inculeț, Theodor C., *Basarabeni în Războiul Mondial*, Chișinău, Tipografia „Dreptatea”, 1926.

Ionescu, Emilian, *Din jurnalul unui general*, în Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

Iorga, Nicolae, *Neamul Românesc în Basarabia*, București, Editura Librăriei Socec&Co., 1905.

Idem, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către Ruși*, Vălenii de Munte, Tipografia Societății „Neamul Românesc”, 1912.

Idem, *Trei lecții de istorie despre însemnătatea Românilor în istoria universală ținute pentru A.S.R. Principele Carol la Deschiderea Cursurilor de vară din Vălenii-de-Munte*, Vălenii-de-Munte, Editura Societății Neamul Românesc, 1912.

Idem, *Călăuză în România Veche pentru frații basarabeni*, București, Editura Guvernului Basarabean, 1919.

Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, Vol. I, 1914-1916; Vol. II, 1916-1917, Craiova, Editura Ramuri, 1921.

Idem, *Însemnări zilnice (mai 1917-mai 1920). Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică*, vol. I, București, Editura Națională S. Ciornei, 1931.

Idem, *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei*, București, f.e., 1940.

Idem, *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei*, București, Institutul Cultural Român, 2008.

Joffre, Joseph-Jacques-Césaire, *Intervenția română*, în Preda, Dumitru (ed.), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii contemporane*, vol. I, 1914-1916, București, Editura Militară, 2020.

Jünger, Ernst, *În furtuni de oțel*, București, Corint Books, 2017.

Jurnalul de front „Campania din 1916” al căpitanului Ioan Ciulei, din Regimentul 2 Infanterie Vâlcea, în Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

Kogălniceanu, Mihail, *Opere*, IV, *Oratorie*, II, 1864-1878, București, Editura Academiei RSR, 1978.

Kostaki, Lupu C., *Memoriile unui trădător. Un înalt funcționar român sub guvernământul militar german (1916-1918)*, București, Editura Humanitas, 2020.

Lăcusteanu, Grigore, *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, Galați, Editura Porto-Franco, 1991.

Leeper, A. W. A, *The Justice of Rumania's cause*, London, New York, Toronto, Hodder&Stoughton, 1917.

Lovinescu, Eugen, *În cumpăna vremii. Note de războiu*, București, Editura Librăriei Socec&Co., 1919.

Madan, Gheorghe, *Din timpul Războiului cel Mare. Amintirile unui român basarabean din cartierul Armatei a 4-a rusă, care a luptat la Mărășești, în Răsunete din Basarabia*, București, Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, 1935.

Madgearu, Alexandru D., *Note din războiul de reîntregire a neamului*, București, Editura Militară, 2017.

Maiorescu, Titu, *România și războiul mondial. Însemnări zilnice inedite*, București, Editura Machiavelli, 1999.

Manoilescu, I., *Războiul Ruso-Japonez din 1904-1905*, București, Institutul de Arte Grafice „Minerva”, 1912.

Marghiloman, Alexandru, *Note politice*, vol. I, *România și războaiele balcanice (1912-1913); România și primul război mondial (1914-1919); Neutralitatea (1914-1916)*, București, Editura Scripta, 1993.

Idem, *Note politice*, vol. II, *Războiul (1916-1917)*, București, Editura Machiavelli, 1994.

Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, Vol. 3, București, Editura „Adevărul” S.A., 1936.

Mârzescu, Gheorghe, *Fapte și impresii zilnice (1917-1918)*, București, Editura Curtea Veche, 2004.

Memoriul lui Eugen C. Zănescu, ofițer de rezervă din Regimentul 17 infanterie, în Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

Metroniu, Aureliu, *Imperativul național. Conferință cetită la șezătoarea Ligii Culturale din Ploiești, în ziua de 10 Mart 191, Vălenii-de-Munte*, „Neamul Românesc”, Tipografie și Legătorie de cărți, 1913.

Idem, *Care-s „garanțiile” Angliei?*, Ploiești, „Progresul” Soc. Anon., 1915.

Mitrany, D., *Greater Rumania: A Study in National Ideals*, London, New York, Toronto, Hodder&Stoughton, 1917.

Moisiu, Vasile D., *Știri din Basarabia de astăzi*, București, Editura și Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1915.

Monkevitz, Nikolai A., *Disoluția armatei ruse: memoriile unui general rus – 1919*, în Monkevitz, Nikolai A., Vinogradski, Aleksandr N., *Aliatul-inamic: descompunerea armatei ruse și pericolul bolșevizării României în 1917*, București, Editura Humanitas, 2019.

Moruzi, Dumitru C., *Rușii și Românii*, București, Editura Institutului de Arte Grafice „Minerva”, 1906.

Munteanu, Cassian R., *Atacul. Însemnări de război ale unui soldat român din armata austro-ungară*, București, Editura Librăriei A. A. Stănciulescu, București, 1915.

Nandriș-Cudla, Anița, *20 de ani în Siberia. Amintiri din viață*, București, Editura Humanitas, 2013.

Negrescu, Elena, *Descrierea Războiului de o refugiată. Notele unei românce care a suferit pentru țara ei. Jurnal 1916-1918*, București, Editura Detectiv, 2006.

Negru, Anemari Monica (ed.), *Viața de front în scrieri personale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2019.

Nicola, Iancu, *Manual de patriotizm*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1829.

Paléologue, Maurice, *La Russie des Tsars pendant la Grande Guerre, **, 3 Juin 1915 – 18 Août 1916*, Paris, Librairie Plon, 1922.

Panaiteescu, Scarlat, *Rolul României în Războiul Mondial*, București, Imprimeriile „Independența”, 1919.

Pătrășcanu, D. D., *Vinovații 1916-1918*, București, Editura Ziarul „Lumina”, 1918.

Petrovici, Nicolae, *Brăila sub ocupațiune*, Brăila, Tipografia Românească, 1939.

Pimen, *Jurământul. Cuvinte ostășești*, București, Atelierele grafice SOCEC&Co., 1914.

Platon, Dumitru, *Jurnal de război (1916-1919)*, Piatra-Neamț, Editura Cetatea Doamnei, 2017.

Plămădeală, Filaret, *Dela Nistru până la Tisa, Budapesta și granițele Austriei. Jurnalul de campanie al unui ofițer basarabean din armata română 1918-1919-1920*, Chișinău, Tipografia B. V. Liberoi, 1928.

Polizu-Micșunești, Nicolae, *Nicolae Filipescu. Însemnări 1914-1916*, București, Tipografia „Universul”, 1936.

Pompeiu, Aristia D., *Calendar de război al ostașilor români 1919*, București, Institutul de arte grafice C. Sfetea, 1919.

Preda, Dumitru (ed.), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii contemporane*, vol. I, 1914-1916; vol. II, 1914-1918, București, Editura Militară, 2020.

Pușcariu, Sextil, *Memorii*, București, Editura Minerva, 1978.

Rașcu, Ion, *Jurnalul meu din timpul războiului pentru întregirea neamului*, Focșani, Editura Pallas Athena, 2007.

Rîșnoveanu, Ion, *Luptele de la Turtucaia din 1916 în memorialistica generalului Toșev*, în „Buletinul Muzeului Militar Național «Regele Ferdinand I»”, Serie Nouă, 6, București, 2008.

Rogge, Marcello, *Quo vadis Romania? Asupra situației României în războiul european*, București, 1915.

Rosetti, Radu R., *Femeia și Răsboiul*, București, Inst. de Arte Grafice Carol Göbl, 1908.

Idem, *Ce spune Mareșalul Mackensen despre operațiile sale contra României*, în Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tomul XX, Mem. 16., 1938.

Idem, *Mărturisiri*, vol. I-II, București, Colecția „Convorbiri Literare”, 1940.

Idem, *Mărturisiri*, vol. III, București, Editura Modelism, 1997.

Rosetti, Radu, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie*, București, Editura Humanitas, 2017.

Rotaru, Florin (ed.), *Basarabia Română. Antologie*, București, Editura Semne, 1996.

Rudeanu, Vasile, *Memorii din timp de pace și război*, București, Editura Militară, 1989.

Rusu Abrudeanu, Ion, *Pacostea rusească. Note, impresii, documente și scrisori în legătură cu războiul nostru*, București, Atelierele grafice Socec&Comp., 1920.

Sadoveanu, Mihail, *44 de zile în Bulgaria*, București, Editura „Cartea Românească”, 1925.

Idem, *Drumuri basarabene*, București, Editura Librăriei H. Steinberg&Fiul, 1919

Idem, *Orhei și Soroca*, Chișinău, Editura Societății „Glasul Țării”, 1921.

Scârneci, Vasile, *Viața și moartea în linia întâi. Jurnal și însemnări de război 1916-1920, 1941-1943*, București, Editura Militară, 2013.

Schina, Mihail, *Pe Marginea Unirei. Basarabia ianuarie 1918-iunie 1919*, București, Institutul de Arte Grafice „Lupta” 1938.

Sion, Gheorghe, *Suvenire contimporane*, Bucuresci, Tipografia Academiei Române, 1888.

Smochină, Nichita, *Memorii*, București, Editura Academiei Române, 2009.

Stanca, Sebastian, *Amintirile unui cleric exilat*, în Groza, Mihai-Octavian, *Marele Război în memorialistica românilor din Sebeș*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2018.

Stere, Constantin, *Marele Răsboiu și Politica României*, București, Atelierele Societății Anonime „Poporul”, 1918.

Stoenescu, Anibal, *Din vremea ocupației*, București, Atelierele grafice Socec&Comp., 1927.

Stricatu, Ilie, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite*, Sibiu, Tipografia Cavaleriei, 1940.

Sturdza, D. A., *Europa, Rusia și România. Studiu etnic și politic*, București, Editura Etnologică, 2005.

Merlaș, Ștefan, *Însemnări privind înființarea Legiunii Române din Italia*, în Rustoiu, Ioana et al. (eds.), *Legiunea Română din Italia*, Alba Iulia, Editura Altip, 2016.

Ștefănuță, Petre, *Amintiri din războiul mondial (adunate dela soldații moldoveni din comuna Cornova-Orhei)*, Chișinău, Tipografia „Tiparul Moldovenesc”, 1938.

Tăslăuanu, Octavian C., *Trei luni pe câmpul de războiu. Ziarul unui roman, ofițer în armata austro-ungară, care a luat parte alături de glotașii români din Ardeal la luptele din Galiția*, București, Editura Librăriei Școalelor C. Sfetea, 1915.

Idem, *Hora obuzelor. Scene și icoane din războiu*, București, Editura Librăriei C. Sfetea, 1916.

Idem, *Sub flamurile naționale. Note și documente din Războiul de Întregire al neamului*, vol. I, Sighișoara, Editura Miron Neagu, 1935.

Topîrceanu, George, *Memorii de război. Amintiri din luptele de la Turtucaia. Pirin Planina (episoduri tragice și comice din captivitate)*, București, Editura Humanitas, 2014.

Tudor, Iorgu, *Spre Unire. Însemnările unui basarabean*, în Poștarencu, Dinu, *Iorgu Tudor memorialist*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 1-2 (85-86), ianuarie-iunie 2011, Chișinău, CEP USM, 2011.

Tuffli, Ricard R., *Suflet de soldat. Ieșenii în luptă cu 53 infanterie în Dobrogea*, Cluj, Cartea Românească S.A., 1929.

Turtureanu, Constantin, *În vâltoarea războiului (1914-1919)*, Cernăuți, Tipografia „Litera Românească”, 1938.

Ugliș Delapeșica, Petre, *Jurnal de război. Pagini de suferință și glorie în Austro-Ungaria*, Caracal, Editura Hoffman, 2018.

Velburg, Gerhard, *În spatele frontului. Marele Război așa cum l-am văzut eu. Decembrie 1916-Iunie 1918. Însemnările unui soldat german în România ocupată*, București, Editura Humanitas, 2018.

Vlădescu, Constantin, *Bulgarii. Memoriile unui ofițer român fost prizonier în Bulgaria*, București, Biblioteca Ziarului „Universul”, 1926.

Vlădescu, Mihail C., *Generalul Averescu, Sămănătorul de ofensive*, București, Atelierele „Adeverul”, 1923.

von Beneckendorff und Hindenburg, Paul-Ludwig-Hans, *Campania din România*, în Preda, Dumitru (ed.), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii contemporane*, vol. I, 1914-1916, București, Editura Militară, 2020.

von Falkenhayn, Erich, *Campania Armatei a 9-a împotriva Românilor și Rușilor 1916/1917*, București, f.e., 1937.

von Hötendorf, Conrad, *Șansele cooperării militare cu România se diminuează*, în Preda, Dumitru (ed.), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii contemporane*, vol. I, 1914-1916, București, Editura Militară, 2020.

von Morgen, Curt, *Luptele eroice ale trupelor mele în România, decembrie 1916-martie 1918*, în Preda, Dumitru (ed.), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii contemporane*, vol. II, 1914-1918, București, Editura Militară, 2020.

Vopicka, Charles J., *Secretele Balcanilor. Șapte ani din viața unui diplomat în centrul furtunos al Europei*, Iași, Institutul European, 2012.

Vrabie, Diana (coord.), *Unirea din 1918 în presa din regiunea Moldovei (Basarabia)*, Iași, Editura Asachiana, 2018.

Wells, H. G., *The War that will end war*, London, Frank&Cecil Palmer, 1914.
Wilhelm al II-lea Otrăvitorul, București, Editura „Biroului Universal”, 1915.

Zeletin, Ștefan, *Retragerea. Povestea unui dezastru. Octombrie-decembrie 1916*, București, Editura Humanitas, București, 2023.

I. 4. Surse literare

Alecsandri, Vasile, *Poezii populare ale Românilor*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1908.

Alexandrescu, Grigore, *Scrieri în versuri și prosă*, Bucuresci, Editura Librăriei Socecă & Comp., 1893.

Buzgudan, Ion, *Cântece din Basarabia (1905-1916)*, Cartea a II-a, Craiova, Editura „Ramuri”, 1928.

Catina, Ion, *Poesii*, Vălenii-de-Munte, Tipografia „Neamul Românesc”, 1908.

Coșbuc, George, *Cântece de vitejie*, Editura și Inst. de arte grafice C. Sfetea, București, 1914.

Idem, *Povestea unei corone de oțel. Restatornicirea domniei Romanesci și Răsboiul nostru pentru neatârănare scrisă anume pentru țaranime*, Bucuresci, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1899.

Gălușcă, Tatiana (ed.), *Folclor Basarabean adunat din județele: Soroca, Bălți, Orhei, Bălți*, Editura Națională „Cartea Noastră”, 1938.

Gârleanu, Emil, *Schițe din război*, București, Editura Militară, 1979.

Herodotus, *Histories. A new and literal version from the text of Baehr*, New York, Harper&Brothers Publishers, 1859.

Horatius, *Opera Omnia*, 1, *Ode. Epode. Carmen Saeculare*, București, Editura Univers, 1980.

Hrisoverghi, Alexandru, *Poezii ale lui*, Iași, Cantora Foaiei Sătești, 1843.

Ionescu-Nișcov, Traian, *Haiducia și cântecele haiducești*, în „Revista de Folclor”, Anul III, Nr. 2, București, 1958.

Mateevici, Alexei, *Opere*, vol. I, *Scrieri în limba română*, Chișinău, Editura „Știința”, 1993.

Idem, *Versuri*, Chișinău, Editura Serebia, 2017.

Nietzsche, Friedrich, *Așa grăit-a Zarathustra*, București, Editura Humanitas, 1996.

Nordal, Sigurdur, Turville-Petre, G. (eds.), *The Saga of the Volsungs*, London&Edinburgh, Nelson, 1965.

Platon, *Menexenos*, în *Opere complete*, II, București, Editura Humanitas, 2002.

Rebreanu, Liviu, *Calvarul*, București, Alcalay&Co. Editor, 1919.

Sackville-West, Victoria, *Saint Joan of Arc*, New York, NY, Doubleday, Dorian&Company Inc., 1938.

Sadoveanu, Mihail, *File Sângerate. Povestiri și impresii de pe front*, Iași, Editura ziarului „România”, 1917.

Idem, *Frunze-n furtună*, București, Editura „Cartea românească”, 1925.

Idem, *Opere*, vol. II, VI, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1956.

Idem, *Povestiri din Război*, București, Editura Tineretului, 1960.

Stamati, Constantin, *Musa Românească*, Jassi, Tipografia Buciumului Român, 1868.

Thucydides, *The history of the Peloponnesian War*, London, Longmans, Green and Co., 1837.

Vasilache, Vasile, Șerbănescu, N. I., *Paraclisul și acatistul Sfântului Dimitrie cel Nou Basarabov*, București, Editura „Bucium Ortodox”, 1943.

Vidrașcu, Dan (coord.), *Cântece bătrânești ale românilor. Cântece istorice*, București, Chișinău, Editura Litera Internațional, 2003.

West, David (ed.), Horace, *Odes* III, II, New York, NY, Oxford University Press, 2002.

II. Lucrări generale și speciale

***, *Războiul româno-ruso-turc de la 1877-1878*, Sibiu, Editura Asociației „Astra”, 1928.

Abrudan, Mircea-Gheorghe, *Primul Război Mondial reflectat în istoriografia și memorialistica sașilor ardeleni*, în Bolovan, Ioan et al., *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015.

Acland, Andrew Floyer, *Religious hatred and human conflict. Psychodynamic approaches to insight and intervention*, London, New York, Routledge, 2024.

Agrigoroaiei, Ion, *Opinie publică și stare de spirit în vremea Războiului de Întregire și a Marii Uniri*, Iași, Editura Fundației Axis, 2004.

Alevra, Nicolae, *Organizarea armatei după războiu*, București, f.e., 1930.

Alexandrescu, Vasile, *Considerații cu privire la poziția mișcării socialiste din România față de primul război mondial*, în *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. II, București, Editura Militară, 1974.

Alford, C. Fred, *Freud and Violence*, în Elliott, Anthony (ed.), *Freud 2000*, New York, Routledge, 1999.

Alistar, Iulian, *Multidimensionalitatea câmpului de luptă modern și o nouă dimensiune strategică a confruntării*, în „Impact strategic”, nr. 4/2011.

Anastasiu, Alexe, *Manevra strategică*, București, Editura ziarului „Universul”, 1937.

Anson, Edward, *The General's Pre Battle Exhortation in Graeco-Roman Warfare*, în „Greece and Rome”, 57 (2), Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

Aricescu, Constantin D., *Istoria Revoluțiunii Române de la 1821*, Craiova, Editura Tipografiei Române G. Chițiu și I. Theodorian, 1874.

Arnăutu, Nicolae I., *Douăsprezece invazii rusești în România*, București, Editura Saeculum I.O., 1996.

Atanasiu, Constantin, *Umanul – dimensiune în luptă. Privire retrospectivă*, București, Editura Militară, 1981.

Atanasiu, Victor et al., *România în Primul Război Mondial*, București, Editura Militară, 1979.

Avram, Valeriu, Dascălu, Ștefan-Gabriel, *Aviația Militară Română în anii neutralității (1914-1916)*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, Anul XVII, nr. 4 (66)/2014.

Bacalov, Sergiu, *Militari basarabeni participanți la Războiul Ruso-Japonez (1904-1905). Cazul lui Arhip Meșteșug*, în „Revista Militară. Studii de securitate și apărare”, nr. 2 (12)/2014, 2014.

Baciu, Gheorghe, *Alexe Mateevici (1888-1917) – Preot militar, poet și patriot*, în „Revista Militară. Studii de Securitate și Apărare”, nr. 2 (12)/2014, 2014.

Bagdasar, Nicolae, C. *Rădulescu Motru*, în Rădulescu-Motru, Constantin, *Psihologia poporului român*, București, Editura Paideea, 1999.

Baines, Paul *et al.* (eds.), *The SAGE Handbook of Propaganda*, London, SAGE Publications Ltd, 2020.

Barden, Thomas M., *Napoleon's Purgatory. The Unseen Humanity of the "Corsican Ogre" in Fatal Exile*, Wilmington, Malaga, Vernon Press, 2020.

Baron de Jomini, *Art of War*, Philadelphia, J. B. Lippincott&Co., 1862.

Barrett, Michael B., *Preludiu la Blitzkrieg. Campania austro-germană în România – 1916*, București, Editura Militară, 2016.

Băhnăreanu, Cristian, *Evoluția războiului de la acțiunile clasice la cele hibride*, în „Impact strategic”, nr. 2/55, 2015.

Bedecean, Mihaela, *The Memoirs of the Great War. General Considerations*, în „Transylvanian Review”, vol. XXIV, no. 4, Winter 2015.

Benner, Erica, *Machiavelli's ethics*, Princetown, Oxford, Princetown University Press, 2009.

Berindei, Dan (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VII, Tom I, *Constituirea României Moderne (1821-1878)*, București, Editura Enciclopedică, 2003.

Bernstein, Serge, Milza, Pierre, *Istoria Europei*, vol. IV, *Naționalismele și Concertul european. Secolul XIX (1815-1919)*, Iași, Institutul European, 1998.

Beutin, Wolfgang *et al.*, *Deutsche Literaturgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Stuttgart, Metzler Verlag, 2013.

Bezviconi, Gheorghe, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, Institutul de Istorie, 1947.

Idem, *Contribuții la Istoria Relațiilor româno-ruse*, București, Academia R.P.R., 1962.

Mărmureanu, Bianca Beatris, *Viața de front la 1917 reflectată în scrierile cu caracter memorialistic și în corespondența privată a combatanților din armata română*, teză de doctorat, coordonator științific Prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Istorie, 2010.

Bichir, Florian, *Patimile Generalului Arthur Văitoianu*, în *100 de ani de la deschiderea frontului românesc în Primul Război Mondial (1916-2016)*, București, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Centrul de Cultură și Istorie Militară din Republica Moldova, Editura Militară, 2016.

Bleoancă, Dumitru, *Statutul social al militarilor armatei române în perioada 1878-1914*, București, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2014.

- Boia, Lucian, *Pentru o istorie a imaginarului*, București, Editura Humanitas, 2000.
- Idem*, *Germanofili: elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Humanitas, București, 2009.
- Idem*, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, 2011.
- Idem*, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, București, Editura Humanitas, 2014.
- Idem*, *Predestinarea geografică și teoria frontierelor „naturale”, în Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, București, Editura Humanitas, 2015.
- Boldur, Alexandru, *Autonomia Basarabiei sub stăpânire rusească 1812-1828*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea românească”, 1929.
- Idem*, *Istoria Basarabiei*, București, Editurile Victor Frunză și Logos, 1992.
- Bonior, Andrea, *Psihologia*, București, Editura Litera, 2019.
- Botoran, Constantin, Dobrinescu, Valeriu Florin, *Confirmarea internațională a actelor de Unire din 1918*, în Scurtu, Ioan (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România întregită (1918-1940)*, București, Editura Enciclopedică, 2003.
- Boțolin, Sergiu, *Raporturile între centru și periferie în Imperiul Rus. Strategiile de cooptare ale elitei basarabene*, teză de doctorat, coordonator Conf. univ. dr. Pâslariuc Virgiliu, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, 2024.
- Bradberry, Benton L., *The Myth of German Villainy*, Bloomington, IN, AuthorHouse, 2012.
- Brătescu, Liviu, *Relațiile româno-ruse (1878-1888). Tensiuni, conflicte și încercări de reconciliere*, în Enache, George et al. (eds.), *La frontierele civilizațiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios*, Galați, Galați University Press, 2011.
- Brett, Annabel, *The space of politics and the space of war in Hugo Grotius De iure belli ac pacis*, în „Global Intellectual History”, 1/2016, Routledge, 2016.
- Brown, Dorcas R., Anthony, David W., *Late Bronze Age midwinter dog sacrifices and warrior initiations at Krasnosamarskoe, Russia*, în Olsen, Birgit A. et al., *Tracing the Indo-Europeans. New evidence from archaeology and historical linguistics*, Oxford&Philadelphia, Oxbow Books, 2019.
- Bulancea, Denis, *Clerul basarabean în anii Primului Război Mondial*, în Emilciuc, Andrei, (coord.), *Primul Război Mondial și Basarabia (1914-1918)*, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie, Chișinău, Editura Bons Offices, 2015.
- Bulei, Ion, *În arcul așteptării 1914-1915-1916*, București, Editura Eminescu, 1981.
- Idem*, *Bunul nostru rege: Ferdinand*, București, Meteor Publishing, 2017.

Buleu, Constantina, *Paradigma puterii în secolul al XIX-lea*, București, Editura Ideea Europeană, 2011.

Buzdugan, Ion, *Basarabia*, în *Lui Nicolae Iorga. Omagiu 1871–5/18–iunie 1921*, Craiova, Editura „Ramuri”, 1921.

Cain, Daniel, *Început de carieră diplomatică: misiunea lui Simeon Radev la București (1913-1916)*, în Topor, Claudiu-Lucian, Istrate, Alexandru, Cain, Daniel (eds.), *Diplomați, societate și mondenități. Sfârșit de „Belle Époque” în lumea românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2015.

Idem, *Mărturii despre furtul moaștelor Sfântului Dimitrie Basarabov (februarie 1918)*, în „Revista Bibliotecii Academiei Române”, Anul 3, Nr. 1, 2018.

Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Ion Creangă, 1978.

Idem, *Descrierea Moldovei*, București, Editura „Cartea Românească”, 1942

Caracostea, Dumitru, *Balada zisă istorică (II)*, în „Revista Fundațiilor Regale”, Anul X, Nr. 5, Mai 1943.

Idem, *Aspectul psihologic al războiului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.

Carlyle, Thomas, *Cultul eroilor*, Iași, Institutul European, 1998.

Cazacu, Petru, *Moldova dintre Prut și Nistru 1812-1918*, Iași, Editura Alfa, 2005.

Căprișan, Romul, *Legiunea Română din Italia*, în Rustoiu, Ioana et al. (eds.), *Legiunea Română din Italia*, Alba Iulia, Editura Altip, 2016.

Cândea, Ionel, *Raporturile lui Ștefan cel Mare cu Brăila*, în „Revista Muzeelor”, vol. 1, 2005.

Ceaușu, Mihai-Ștefan, *Românii din Bucovina și Basarabia. Sfârșitul secolului XVIII-secolul XIX*, în Solomon, Flavius, Zub, Alexandru (eds.), *Basarabia. Dilemele identității*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2001.

Chiriac, Vlad (ed.), *Mateevici Alexe – Genealogie. Iconografie. Evocări*, Chișinău, Editura „Știința”, 2003.

Chirtoagă, Ion, Chirtoagă, Valentina, *Primul Război Mondial, criza politică din Rusia și Unirea Basarabiei cu România*, în Cojocaru, Gheorghe, Iacob, Gheorghe, Nistor, Ionuț (coords.), *Basarabia în istoria românilor. Volum al Congresului Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august-1 septembrie 2018*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020.

Ciachir, Nicolae, *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812-1917)*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2017.

Ciobanu, Ștefan, *Nicolae Iorga și Basarabia*, în *Lui Nicolae Iorga. Omagiu 1871–5/18–iunie 1921*, Craiova, Editura „Ramuri”, 1921.

Idem, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, Editura „Asociației Unirea Culturală Bisericească din Chișinău”, 1923.

Idem, *Orașele*, în Ciobanu, Ștefan (ed.), *Basarabia. Monografie*, Chișinău, Imprimeria Statului, 1926.

Ciobanu, Vitalie, *Militarii basarabeni și armata română (1917-1918)*, în *100 de ani de la deschiderea frontului românesc în Primul Război Mondial (1916-2016)*, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Centrul de Cultură și Istorie Militară din Republica Moldova București, Editura Militară, 2016.

Ciuchi, C., *Istoria Marinei Române în curs de 18 secole. De la Împăratul Trajan până în al 40-lea an de domnie a Regelui Carol I*, Constanța, Tipografia „Ovidiu” H., 1906.

Ciupală, Alin, *România în timpul Primului Război Mondial. Aliați, adversari și propagandă. O istorie în imagini*, București, Editura Monitorul Oficial, 2018.

Cîmpeanu, Liviu, *Cruciadă împotriva lui Ștefan cel Mare. Codrii Cosminului 1497*, București, Editura Humanitas, 2022.

Clark, Elizabeth A., *History, Theory, Text. Historians and the Linguistic Turn*, Cambridge, MA, London, England, Harvard University Press, 2004.

Cliveti, Gheorghe, *Tripla Alianță, România și „pericolul unui război general” la 1887-1888. „Învățămintele” pentru anul 1914*, în Solomon, Flavius, Cușco, Andrei, Ceașu, Mihai-Ștefan (eds.), *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial. Viziuni, percepții, interpretări*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016.

Coleman, Kim, *A history of Chemical Warfare*, Basingstoke, New York, Palgrave Macmillan, 2005.

Corduneanu, Lucian, *Mirtopolitul Gurie Grosu (1928-1936)*, Iași, Editura Doxologia, 2025.

Cornea, Sergiu, *Organizarea administrativă a Basarabiei (1812-1917)*, Cahul, Universitatea de Stat din Cahul, 2003.

Costache, Tiberiu, *În ajunul furtunii. Ipoteze de război*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, An III, nr. 3 (11)/2000.

Costin, Grigore, *Clerul basarabean și evenimentele anului 1918*, în „Arhiva Someșeană”, Seria a III-a, VI, Cluj-Napoca, 2007.

Cremer, I., *Războiul pentru neatîrnare în manualele de citire din trecut*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, nr. 10, 1977.

Crihan, Anton, *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești*, în „Basarabia”, nr. 10, 1991.

Cristea, Camelia, Andonie, Corneliu M., *Drapelele armatei în campania 1916-1917*, în „Buletinul Muzeului Militar Național «Regele Ferdinand I»”, Serie Nouă, Nr. 6, București, 2008.

Crîșmaru, Dumitru-Dan, *Elita militară românească în timpul lui Carol I*, București, Editura Militară, 2017.

Cronin, Vincent, *Napoleon*, London, New York, Victoria, Penguin Books, 1982.

Curticăpeanu, Vasile, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, Editura Științifică, 1968.

Cușco, Andrei, *Scenariile alternative” ale identității basarabene la începutul secolului al XX-lea*, în Negustor, Gheorghe, Ghenghea, Mircea-Cristian (eds.), *De la Imperiu la Regat. Românii basarabeni și Marele Război*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018.

Dalbin, Stephanie, *Visions croisées franco-allemandes de la Première Guerre mondiale: étude de deux quotidiens: la Metzger Zeitung et L'est Républicain*, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien, Peter Lang, 2007.

Dan, Manuel, *Activitatea misionară a preoților militari pe Frontul de Est în perioada celui de-al Doilea Război Mondial. Studiu de caz: preot Dimitrie Bejan*, în „Memoria Antiquitatis”, Istorie-Muzeologie, XLI/2 (2025), Complexul Muzeal Național Neamț, Piatra-Neamț, Editura „Constantin Matasă”, 2026.

Danilov, Maria, *Vizitele canonice ale arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului Anastasie pe frontul din Bucovina și de la Dunăre (1916-1918)*, în Emilciuc, Andrei, (coord.), *Primul Război Mondial și Basarabia (1914-1918)*, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie, Chișinău, Editura Bons Offices, 2015.

de Wilde, Marc, *Enemy of All Humanity. The Dehumanizing Effects of a Dangerous Concept*, în „Nederlands Journal of Legal Philosophy”, 2/2018.

de Zulueta, Felicity, *From Pain to Violence. The Traumatic Roots of Destructiveness*, Chichester, John Wiley & Sons, 2006.

Deac, Augustin, *Caracterul participării României la Primul Război Mondial*, Editura Politică, București, 1973.

Densușianu, Nicolae, *Istoria militară a poporului român*, București, Editura Vestala, 2002.

Dinu, Rudolf, „*Aliatul inamic*”. *România și chestiunea războiului contra Puterilor Centrale*, în Guida, Francesco (coord.), *Marele război și Europa danubiano-balcanică*, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 2016.

Djuvara, Neagu, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, București, Editura Humanitas, 2002.

Idem, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, București, Humanitas, 2004.

Dowing, Lisa, *The Cambridge Introduction to Michel Foucault*, New York, Cambridge University Press, 2008.

Drăgoi, Eugen, *Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, generalul Prozorovski și Galații*, în Enache, George *et al.* (eds.), *La frontierele civilizațiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios*, Galați, Galați University Press, 2011.

Dumitroaia, Gheorghe, *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, Piatra-Neamț, Editura „Constantin Matasă”, 2000.

Duțu, Alexandru, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalităților*, București, Editura Meridiane, 1986.

Emilciuc, Andrei, *Fenomenul eschivării recruților din Basarabia de la încorporare în anii Primului Război Mondial (1914-1918)*, în Negustor, Gheorghe, Ghenghea, Mircea-Cristian (eds.), *De la Imperiu la Regat. Românii basarabeni și Marele Război*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018.

Enciu, Nicolae, *Pentru o istorie integrală și integrată românească a participării Basarabiei și României la Primul Război Mondial*, în Emilciuc, Andrei, (coord.), *Primul Război Mondial și Basarabia (1914-1918)*, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie, Chișinău, Editura Bons Offices, 2015.

Idem, 1918. *Pe ruinele Imperiului spulberat de istorie. Basarabia în pragul modernității*, Chișinău, Editura ARC, 2018.

Endresen, Cecilie, «Do not look to church and mosque»? *Albania's post-Communist clergy on nation and religion*, în Schmitt, Oliver Jens (ed.), *Religion und Kultur im albanischsprachigen Südosteuropa*, Peter Lang, Wien, 2010.

Enea, Nicolae M., *Culte*, în Ciobanu, Ștefan (ed.), *Basarabia. Monografie*, Chișinău, Imprimeria Statului, 1926.

Everett-Green, Evelyn, *A Heroine of France: The Story of Joan of Arc*, f.l., Project Gutenberg, 2004.

Fergusson, Adam, *Essay on the History of Civil Society*, London, 1782.

Ficeac, Bogdan, *De ce se ucid oamenii*, București, Editura RAO, 2010.

Flanagan, Jason C., *Imagining the enemy. American Presidential War Rhetoric from Woodrow Wilson to George W. Bush*, Claremont, California, Regina Books, 2009.

Florea, Petrișor, Boțoghină, Iulian Stelian, *Chestiunea prizonierilor de război. Interpelări parlamentare 1920*, în „Document. Buletinul arhivelor militare române”, an V, nr. 1 (17)/2002.

Foucault, Michel, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, Pitești, Editura Paralela 45, 2005.

Freud, Sigmund, *Angoasa în civilizație*, în *Opere complete*, vol. I, București, Editura Științifică, 1991.

Frunzetti, Teodor (coord.), *F.T.-3. Manualul de Tactică Generală a Forțelor Terestre*, București, Ministerul Apărării, Statul Major al Forțelor Terestre, 2006.

Gane, Constantin, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. II, București, Editura ziarului „Universul”, 1936.

Găucan, Ioan (ed.), *Armele: istorie, poveste, pasiune*, Ploiești, Editura Karta-Graphic, 2021.

Georgescu, Maria, *Dezvoltarea învățământului militar și a instrucției*, în Otu, Petre (coord.), *Reforma militară și societatea în România (1878-2008)*, București, Editura Militară, 2009.

Ghenghea, Mircea-Cristian, Atanasiu, Mihai-Bogdan (eds.), *Pro Basarabia – Repere istorice și naționale*, Iași Editura ALFA, 2007.

Ghenghea, Mircea-Cristian, *Ion Mihalache în Basarabia. Pagini puțin cunoscute din anul 1918*, în Negustor, Gheorghe, Ghenghea, Mircea-Cristian (eds.), *De la Imperiu la Regat. Românii basarabeni și Marele Război*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018.

Gherasim, Cristina, *Nobilimea basarabească în anii Primului Război Mondial (1914-1916)*, în Negustor, Gheorghe, Ghenghea, Mircea-Cristian (eds.), *De la Imperiu la Regat. Românii basarabeni și Marele Război*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018.

Eadem, Politici imperiale și identități sociale în Basarabia: statutul social-politic și economic al nobilimii basarabene în secolul al XIX-lea, în Cojocaru, Gheorghe, Iacob, Gheorghe, Nistor, Ionuț (coords.), *Basarabia în istoria românilor. Volum al Congresului Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august-1 septembrie 2018*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020.

Ghibu, Onisifor, *Cum s-a făcut unirea Basarabiei, Sibiiu*, Editura „Asociațiunii”, 1925.

Giurescu, Constantin C., *Tranzitul armelor sârbești prin România sub Cuza Vodă (1862)*, în „Romanoslavica”, XI, București, 1965.

Grecu, Dana, *Evoluția nobilimii basarabene în secolul al XIX-lea*, în Ghenghea, Mircea-Cristian, Atanasiu, Mihai-Bogdan (eds.), *Pro Basarabia – Repere istorice și naționale*, Iași Editura ALFA, 2007.

Grossman, Dave, *On Killing. The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*, New York, Boston, Little, Brown and Company, 1996.

Grotius, Hugo, *The rights of War and Peace*, Indianapolis, Liberty Fund, 2005.

Groza, Mihai-Octavian, *Marele Război în memorialistica românilor din Sebeș*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2018.

Gumenăi, Ion, *Raporturile dintre populația autohtonă a Basarabiei și minoritățile confesionale în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în Enache, George et al. (eds.), *La frontierele civilizațiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios*, Galați, Galați University Press, 2011.

Gutwald, Rick, *Tactical Encirclement Reductions*, Fort Leavenworth, Kansas, School of Advanced Military Studies, 1986.

Hall, Jonathan M., *A History of the Achaic Greek World ca. 1200-479 BC*, Chichester, Blackwell Publishing, 2014.

Hall, Richard C., *Bulgaria, Romania, and Greece*, în Hamilton, Richard F., Hewig, Holger H. (eds.), *The Origins of World War I*, Cambridge University Press, 2003.

Hanning, Alma, *Austria-Hungary and Romanian Entry into the War 1916*, în Topor, Claudiu-Lucian, Rubel, Alexander (eds.), *“The Unknown War” from Eastern Europe. Romania between Allies and Enemies (1916-1918)*, Iași, Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Hartung-Gorre, 2016.

Hippler, Thomas, *Service militaire et intégration nationale pendant la Révolution française*, în „Annales historiques de la Révolution française”, nr. 329, 2002.

Holdevici, Irina, Crăciun, Barbara, *Orientări contemporane în psihoterapie și consiliere psihologică*, București, Editura Trei, 2019.

Howard, Michael, *War in European History*, Oxford, Oxford University Press, 1979.

Husby, Tristan K., *Justice and the justification of war in Ancient Greece: four authors*, în „Classics Honors Papers”, 1, 2009.

Iacob, Gheorghe, *Populația. Transformări sociale*, în Platon, Gheorghe (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, *De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, București, Editura Enciclopedică, 2003.

Idem, *Centenarul Marii Uniri la TVR*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2018.

Dăncilă Ineoan, Andreea, *Elita culturală românească din Transilvania în viziunea diplomaților austro-ungari acreditați la București în perioada 1900-1914*, în Topor, Claudiu-Lucian, Istrate, Alexandru, Cain, Daniel (eds.), *Diplomați, societate și mondenități. Sfârșit de*

„Belle Époque” în lumea românească, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2015.

Ioniță, Cosmin, *Împotriva tendinței. Tentația de a intra în conflict alături de Puterile Centrale în primele luni ale Primului Război Mondial*, în Solomon, Flavius, Cușco, Andrei, Ceașu, Mihai-Ștefan (eds.), *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial. Viziuni, percepții, interpretări*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016.

Ioniță, Iurie, *Aspecte din viața bisericească dintre Prut și Nistru până la 1812. Probleme de jurisdicție canonică*, în *Materialele Conferinței științifice „Noi tendințe în protecția și promovarea patrimoniului cultural, național și european” 22-28 septembrie 2013*, Chișinău, f.e., 2013.

Iorga, Nicolae, *Războiul de Independență 1877-8*, Vălenii de Munte, Așezământul Tipografic „Datina Românească”, f.a.

Idem, *Istoria armatei românești*, vol. II, București, Tipografia „Cultura Neamului Românesc”, 1919.

Idem, *Cum a fost ocupația din 1916-8. O mărturie germană*, în „Revista istorică”, vol. XXV, ianuarie-martie 1939.

Idem, *Locul Românilor în istoria universală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

Idem, *Ultimele*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1978.

Iosipescu, Sergiu, *Armată și societate, reformă și modernizare în România secolului al XIX-lea*, în Otu, Petre (coord.), *Reforma militară și societatea în România (1878-2008)*, București, Editura Militară, 2009.

Idem, *Eforturi de modernizare a organismului militar în anii neutralității (1914-1916)*, în Otu, Petre (coord.), *Reforma militară și societatea în România (1878-2008)*, București, Editura Militară, 2009.

Kainz, Howard P., *Natural Law: An Introduction and Re-examination*, Chicago, La Salle, Illinois, Carus Publishing Company, 2004.

Kant, Immanuel, *Metafizica moravurilor*, București, Editura Antaios, 1999.

Kedarta, Ranjeet Singh, *Concept of Europe in the arena of modern world*, Bilaspur, Evincepub Publishing, 2019.

Keller, Andrea, *Cicero: Just War in Classical Antiquity*, în Justenhoven, Heinz-Gerhard, Barbieri, William A. (eds.), *From just war to modern peace ethics*, Berlin/Boston, Walter de Gruyter GmbH&Co., 2012.

Kirițescu, Constantin, *Istoria Războiului pentru Întregirea României 1916-1919*, vol. I-II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

Idem, *Povestea sfântului nostru război*, București, Editura Saaeculum I.O, 2018.

Klein, Günter, *Ocupația germană în România din 1916-1918 în lumina memorialisticii germane despre Primul Război Mondial*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, An X, nr. 4 (42)/2008.

Kolarz, Walter, *Mituri și realități în Europa de Est*, Iași, Polirom, 2003.

Ladd, Brian, *The Companion Guide to Berlin*, Woodbridge, Companion Guides, 2004.

Lawson, Ewan, *Atrocities, Investigation and Propaganda: Lessons from World War I*, în Baines, Paul *et al.* (eds.), *The SAGE Handbook of Propaganda*, London, SAGE Publications Ltd, 2020.

le Goff, Jacques, *Imaginarul medieval*, București, Editura Meridiane, 1991.

Lee, Richard E. (ed.), *The Longue Durée and world system analysis. With a new translation of Fernand Braudel “Histoire et Sciences sociales: La longue durée” by Immanuel Wallerstein*, Albany, State University of New York Press, 2012.

Lesenciuc, Adrian, *Gândirea militară românească sub amprenta clausewitziană*, București, Gândirea militară românească, 2019.

Leșcu, Anatol, *Românii basarabeni în istoria militară a Rusiei. De la războaiele din Caucaz la Războiul Civil*, București, Editura Militară, 2009.

Lindenberg, Paul, *Regele Carol I al României*, București, Editura Humanitas, 2016.

Lorenz, Konrad, *On Aggression*, London, New York, Routledge, 2002.

Lorinț, Florica, *Oamenii Nordului*, București, Editura Științifică, 1965.

Lothar, Höbelt, *The Context of the Somme. The Pripet Marshes to the Federal Reserve*, în Strohn, Matthias (ed.), *The Battle of the Somme*, Oxford, Bloomsbury Publishing, 2016.

Luban, David, *The Enemy of All Humanity*, în „Nederlands Journal of Legal Philosophy”, 2/2018.

Lundin, Robert W., *Alfred Adler’s Basic Concepts and Implications*, New York, London, Routledge, 2015.

Lungu, Constantin I., Știrbu, T. Alexandru, *Basarabia economică*, în Ciobanu, Ștefan (ed.), *Basarabia. Monografie*, Chișinău, Imprimeria Statului, 1926.

Machiavelli, Niccolo, *Artă războiului*, București, Editura Antet, 1999.

Macovei, Remus, *Eroi musulmani în armata română*, Constanța, Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România, Asociația Națională Cultul Eroilor „Regina Maria” Filiala Constanța, 2013.

Madgearu, Alexandru, *Compendiul de artă militară a lui Vegetius*, în „Revista de istorie militară”, nr. 1-2/2011, București, Centrul Tehnic Editorial al Armatei, 2011.

Maior, Liviu, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război (1914-1916)*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2017.

Mamina, Alexandru, *Consilii de coroană*, București, Editura Enciclopedică, 1997.

Idem, *Structurile intelectuale ale romantismului revoluționar și contrarevoluționar: cazurile istoricilor francezi, germani, români*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2007.

Idem, *Imaginarul revoltei. Autoreprezentări, simbolistică, percepții (1784-1989)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2024.

Mandoki, Claudiu, *Influența perioadei napoleoniene asupra Țărilor Române*, în „Buletinul cercurilor științifice studențești, arheologie-istorie-muzeologie”, Nr. 6, 2000.

Mattox, John Mark, *Saint Augustine and the Theory of the Just War*, London, New York, Continuum, 2006.

McClellan, Woodford, *Russia: a History of the Soviet Period*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall, 1986.

Mehedinți-Soveja, Simion, *Altă creștere-școala muncii*, Pitești, Editura Rotoda, 2009.

Mereuță, Gheorghe, *Formarea și dezvoltarea morală și psihologică a militarilor*, în „Revista militară”, nr. 2(6), 2011.

Mihai-Aurelian Căruntu, *Războiul mondial la hotarele României. Informații despre ofensiva rusă de pe frontul din Bucovina și Incidentul de la Mamornița (mai-iunie 1916). Documente*, în „Suceava. Anuarul Complexului Muzeal Bucovina”, XXXI-XXXIII, 2004-2006, 2007, p. 280-281.

Mihalache, Andi, *Mănuși albe, mănuși negre. Cultul eroilor în vremea dinastiei Hohenzollern*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007.

Mihăescu, C., *Arta militară. Curs predat în școala de oficeri*, București, Stabilimentul grafic I. V. Socecă, 1894.

Miller, Arthur G., *The Social Psychology of Good and Evil*, New York, London, The Guilford Press, 2004.

Miller, David B., *Creating legitimacy: ritual, ideology and power in sixteenth-century Russia*, în „Russian History/Histoire Russe”, No. 3, 1994.

Mitu, Sorin, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Editura Humanitas, 1997.

Idem, *Românii și ungurii: un război imagologic de o mie de ani*, Iași, Editura Polirom, 2024.

Idem, *Transilvania mea. Istorie, mentalități, identități*, Iași, Editura Polirom, 2006.

Mocanu, Sorin, *Romanul de război: reprezentări realist-pesimiste ale Primului Război Mondial la Henri Barbusse și Erich Maria Remarque*, în Constantin Dram (coordonator), *Istorie, ficțiuni, istorii ficționale*, Iași, Editura Vasiliana '98, 2020.

Moldovan, Ionel, *Armata rusă pe frontul din nord-vestul Moldovei în anii Primului Război Mondial*, în „East European Journal of Diplomatic History”, No. 4-5/2017-2018, 2018.

Molloy, Barry P.C., Grossman, Dave, *Why can't Johnny kill?: the psychology and physiology of Interpersonal combat*, în Molloy, Barry (ed.), *The Cutting Edge. Studies in Ancient and Medieval Combat*, Stroud, Tempus, 2007.

Moran, Daniel, Waldron Arthur, (eds.), *The People in Arms. Military Myth and National Mobilization since the French Revolution*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2006.

Moșneagu, Marian, *Declanșarea Primului Război Mondial în presa militară din România. Studiu de caz – Revista „Ștafeta”*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, Anul XIX, nr. 1(71)/2016.

Munteanu, Sergiu, *Propaganda imperială rusă și Basarabia (1914-1917)*, în „Cohorta”, nr. 1/2019, Chișinău, 2019.

Mureșan, Marius, *De la liberalism la neoliberalism în România (1875-1938)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2024.

Mușat, Virginia, *Mihail Sadoveanu, povestitor și corespondent de război*, București, Editura Militară, 1978.

Nagasawa, Miho et al., *Social evolution. Oxytocin-gaze positive loop and the coevolution of human-dog bonds*, în „Science”, No. 348, 2015.

Nastasă, Lucian (ed.), *Antisemitismul universitar în România (1919-1939). Mărturii documentare*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Identității Naționale, 2011.

Nastovici, Ema, *România și Puterile Centrale în anii 1914-1916*, București, Editura Politică, 1979.

Neagoe, Claudiu-Ion, *Arnăuții în Țările Române (secolele XVIII-XIX)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022.

Neculce, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, Editura Internațional, 2001.

Negru, Gheorghe, *Contracararea „curentului românofil” din Basarabia în anii Primului Război Mondial. Cazul Daniel Ciugureanu*, în Emilciuc, Andrei (coord.), *Primul Război Mondial și Basarabia (1914-1918)*, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie, Chișinău, Editura Bons Offices, 2015.

Negru, Gheorghe, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2000.

Negustor, Gheorghe, Ghenghea, Mircea-Cristian (eds.), *De la Imperiu la Regat. Românii basarabeni și Marele Război*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018.

Idem, *Scene de viață cotidiană și militară în Basarabia anilor 1914-1918*, în Negustor, Gheorghe, Ghenghea, Mircea-Cristian (eds.), *De la Imperiu la Regat. Românii basarabeni și Marele Război*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018.

Neumann, Victor, *Mitteleuropa între cosmopolitismul austriac și conceptul de stat-națiune*, în Babeți, Adriana, Ungureanu, Cornel (coords.), *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Iași, Editura Polirom, 1997.

Nicolescu, Gheorghe, *Cuvântul-armă. Presa militară românească pe câmpul de campanie în Primul Război Mondial*, în „Revista română de istorie a presei”, nr. 1(7), 2010.

Niculae, Daniel-Silviu, *Românii și bulgarii la sfârșit de secol XIX și început de secol XX. Asasinate politice, incidente frontaliere și tentativa unui complot anarhist/terorist împotriva regelui Carol I (1900-1901)*, în „Buletinul Universității Naționale de Apărare «Carol I»”, vol. 13, Nr. 2/2024.

Niculae, Niculae, *Fortificațiile în sistemul de apărare a României în 1882-1912*, în *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. I, București, Editura Militară, 1973.

Nistor, Ion, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1991.

Idem, *Istoria Basarabiei*, București, Editura Humanitas, 2017.

NN, *The Austrian Army*, în „Colbrun's United Service Magazine. Naval and military Journal”, Part III, Hurst&Blackett Publishers, London, 1860.

Oișteanu, Andrei, *Mythos&Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, București, Editura Nemira, 1998.

Idem, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central-european*, Iași, Editura Polirom, 2012.

Oltean, Radu, *Din vremea lui Tudor*, București, Editura Humanitas, 2024.

Onasander, *The General (Strategikos)*, în *Aneas Tacitus, Asclepiodotus, Onasander*, Loeb Classical Library, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1928.

Otu, Petre, *Mareșalul Alexandru Averescu: militarul, omul politic, legenda*, București, Editura Militară, 2005.

Idem, *Reforma militară și societatea în România (1878-2008)*, București, Editura Militară, 2009.

Idem, Reforma militară în vreme de război (1916-1917), în Reforma militară și societatea în România (1878-2008), București, Editura Militară, 2009.

Idem, Generalul Ernest Broșteanu și Basarabia, în 100 de ani de la deschiderea frontului românesc în Primul Război Mondial (1916-2016), Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Centrul de Cultură și Istorie Militară din Republica Moldova, București, Editura Militară, 2016.

Otu, Petre, Georgescu, Maria, *Radiografia unei trădări. Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, București, Editura Militară, 2011.

Pandea, Adrian, *O armă subtilă: propaganda*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, An III, nr. 2 (19)/2000.

Pascu, Ștefan *et al.*, *Independența României*, București, Editura Academiei RSR, 1977.

Pavel, Teodor, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1878-1895)*, Timișoara, Editura Facla, 1979.

Pegler, Martin, *The Vickers-Maxim Machine-Gun*, Oxford, UK, Long Island City, NY, Osprey Publishing, 2013.

Baity, Pera, *Pușca și carabina 7,62 mm Md. 1891 (M91 Mosin Nagant) în Armata Română*, în Găucan, Ioan (ed.), *Armele: istorie, poveste, pasiune*, Ploiești, Editura Karta-Graphic, 2021.

Pesenson, Michael A., *Napoleon Bonaparte and Apocalyptic Discourse in Early Nineteenth-Century Russia*, în „The Russian Review”, vol. 65, No. 3, Jun. 2006.

Petcu, Marian, *Puterea și cultura – o istorie a cenzurii*, Iași, Editura Polirom, 1999.

Idem, Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică, Iași, Editura Polirom, 2012.

Idem, O cronologie a cenzurii în România, București, Editura Tritonic, 2016.

Petraș, Irina (ed.), *Transilvania din cuvinte*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017.

Phang, Sara E. *et. al.*, *Conflict in Ancient Greece and Rome. The definitive political, social, and military Encyclopedia*, Santa Barbara, California, Denver, Colorado, ABC-CLIO LLC, 2016.

Platon, Gheorghe (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, *De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, București, Editura Enciclopedică, 2003.

Plinschi, Cătălina, *Violența ca motor al istoriei*, în *Sesiune națională cu participare internațională de comunicări științifice studentești*, Ediția XXIV, vol. I, Universitatea de Stat din Moldova, Institutul de Cercetare și Inovare, Chișinău, f.e., 2020.

Pop, Ioan-Aurel *et al.*, *200 de ani din istoria românilor dintre Prut și Nistru: 1812-2012*, București, Editura Litera, 2012.

Popa, Mircea N., *Documente în arhive Vest-Germane referitoare la armata română în primele două decenii ale secolului al XX-lea*, în *File din istoria militară a poporului român*, 2, București, Editura Militară, 1974.

Popa, Vasile, *Înzestrarea armatei române (1914-1916)*, în „Buletinul Muzeului Militar Național «Regele Ferdinand I»”, Serie Nouă, Nr. 6, București, 2008.

Popovschi, Nicolae, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1931.

Idem, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși. Din negura trecutului: crâmpie de amintiri*, Chișinău, Editura Museum, 2000.

Poștarencu, Dinu, *O istorie a Basarabiei în date și documente 1812-1940*, Chișinău, Editura Cartier, 1998.

Idem, *Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă*, Chișinău, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie, Stat și Drept, 2012.

Idem, *Incidentul de la Leova din decembrie 1917, în 100 de ani de la deschiderea frontului românesc în Primul Război Mondial (1916-2016)*, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Centrul de Cultură și Istorie Militară din Republica Moldova, București, Editura Militară, 2016.

Idem, *Basarabia în anii Primului Război Mondial*, Chișinău, Editura Lexon, 2019.

Preda, Dumitru (coord.), *Berthelot și România*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997.

Raiswell, Richard, Brock, Michelle D., Winter, David R. (eds.), *The Routledge History of the Devil in the Western Tradition*, London, New York, Routledge, 2025.

Retegan, Mihai, *Măsuri adoptate de statul român pe linia întăririi capacității de apărare (1919-1921)*, în *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. 8, București, Editura Militară, 1980.

Roman, I. N., *Proecte, cuvinte și gesturi bulgărești din timpul Marelui Războiu*, în „Analele Dobrogei”, Anul 1, No. 1, 1920.

Rosetti, R., *Regulamentul infanteriei franceze din 1 august 1791 și influența lui asupra regulamentelor de cari s’au servit oștirile românești sub regimul regulamentului organic (1830-1860)*, București, Academia Română, seria 3, tom 8, 1928.

Rotaru, Ion, *O istorie a literaturii române: de la Epoca Luminilor până la Junimea*, Galați, Editura Porto Franco, 1994.

Rustoiu, Ioana et al. (eds.), *Legiunea Română din Italia*, Alba Iulia, Editura Altip, 2016.

Sawyer, Ralph D., Sawyer, Mei-chün, *The Seven Military Classics of Ancient China*, New York, NY, Basic Books, 2007.

Scafeș, Cornel I. et al., *Armata Română în vremea lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*, București, Total Publishing, 2003.

Scafeș, Cornel I., Scafeș, Ioan I., *Cetatea București. Fortificațiile din jurul Capitalei (1884-1916)*, București, Editura Sitech, 2015.

Schiffer, Irvine, *Reviewed Work: The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships by Vamik D. Volkan*, în „Political Psychology”, vol. 10, nr. 2, Jun. 1989.

Schopenhauer, Arthur, *Lumea ca voință și reprezentare*, București, Editura Humanitas, 2012.

Schulze, Hagen, *The Course of German Nationalism. From Frederick the Great to Bismark, 1764-1867*, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cambridge University Press, 2000.

Screen, J.E.O., *The Finnish Army, 1881-1901: A National Force in a Russian Context*, în „The Slavonic and East European Review”, vol. 70, No. 3 (July, 1992).

Scurtu, Ioan (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România întregită (1918-1940)*, București, Editura Enciclopedică, 2003.

Idem, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. I, *Carol I*, București, Editura Enciclopedică, 2001.

Idem, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. II, *Ferdinand I*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

Pintilie, Serinela, “Battles and Heroes” in *Teaching History*, în Topor, Claudiu-Lucian, Rubel, Alexander (eds.), “The Unknown War” from Eastern Europe. *Romania between Allies and Enemies (1916-1918)*, Iași, Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Hartung-Gorre, 2016.

Sheffield, Gary, *Forgotten Victory. The First World War: myths and realities*, London, Headline, 2001.

Showalter, Dennis E., *Reviewed Works: Carl von Clausewitz: Historical and Political Writings by Peter Paret, Daniel Moran; Understanding War. Essays on Clausewitz and the History of Military Power by Peter Paret*, în „Central European History”, vol. 25, No. 3/1992.

Sion, Liora, *Enemy making*, în Joseph, Paul (ed.), *Sage Encyclopedia of War. Social Studies Perspectives*, Los Angeles, London, Singapore, Washington DC, Melbourne, Sage Publications, 2017.

Sisa, Stephen, *The spirit of Hungary: a Panorama of Hungarian History and Culture*, Toronto, Rákóczi Foundation, 1983.

Sisemore, James D., *The Russo-Japanese War, Lessons not Learned*, A thesis presented to the Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College at M.S. Southwest Missouri State University, Springfield, MO, 1991, Published at Fort Leavenworth, KS, 2003.

Sixsmith, Martin, *Rusia: un mileniu de istorie*, București, Humanitas, 2016.

Smeu, Vasile, *Un erou gorjean – Victor Popescu*, în „Litua. Studii și Cercetări”, III, 1986.

Solomon, Flavius, Cușco, Andrei, Ceașu, Mihai-Ștefan (eds.), *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial. Viziuni, percepții, interpretări*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016.

Solomon, Flavius, Zub, Alexandru (eds.), *Basarabia. Dilemele identității*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2001.

Spânu, Alin, *De la spionaj la decizii diplomatice. România versus Imperiul Austro-Ungar (iulie-septembrie 1914)*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, Anul XVII, nr. 1 (63)/2014.

Idem, *Starea de spirit în Moldova de Est la începutul Primului Război Mondial (august 1914)*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, XXXV, 2014.

Idem, *Serviciul de informații al României în Războiul de Întregire Națională (1916-1920)*, București, Editura Militară, 2019.

Stamati-Ciurea, C., *Răsunet din Basarabia*, București, Editura Litera, 1998.

Stan, Constantin I., *Înteruperea operațiunilor militare pe frontul românesc. Armistițiul cu Puterile Centrale*, în „Apulum. Acta Musei Apvlensis”, XXVI/1969.

Idem, *Aliați și adversari. Relațiile româno-ruse 1916-1920*, București, Editura Paideia, 2006.

Idem, *Nicolae Iorga și centenarul răpirii Basarabiei (1812-1912) în Enache, George et al. (eds.), La frontierele civilizațiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios*, Galați, Galați University Press, 2011.

Stojanović, Mihailo D., *The Great Powers and the Balkans. 1875-1878*, London, New York, Cambridge University Press, 1968.

Strungaru, Aurel (ed.), *Nichita Smochină: O viață de apărător al românilor transnistreni*, București, Editura Eikon, 2017.

Strykowski, Maciej, *Mențiuni despre călătoria prin Țara Românească și Moldova*, în Holban, Maria, *et al.* (eds.), *Călători străini despre Țările Române*, București, Editura Științifică, 1970.

Sturdza, Mihai Dimitrie, *Aristocrații transnaționale. Familia Blaremborg, în Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, București, Editura Simetria, 2004.

Idem, *Românii între frica de Rusia și dragostea de Franța*, București, Editura „Roza Vânturilor”, 2006.

Surdu, Victor, *Țărănimea. Făurirea statului național unitar și modernizarea României (1821-1918)*, București, Editura Baricada, 1995.

Sweetney, Regina M., *Singing Our Way to Victory. French Cultural Politics and Music during the Great War*, Middletown, Wesleyan University Press, 2001.

Șarov, Igor, Cușco, Andrei, *Identitatea națională a basarabenilor în istoriografia rusă din secolul al XIX-lea*, în Solomon, Flavius, Zub, Alexandru (eds.), *Basarabia. Dilemele identității*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2001.

Șișcanu, Ion, *Basarabia în proiecte sovietice din anii 1814-1924, în 100 de ani de la deschiderea frontului românesc în Primul Război Mondial (1916-2016)*, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Centrul de Cultură și Istorie Militară din Republica Moldova, București, Editura Militară, 2016.

Petrescu, Ștefan, *Primul Război Mondial în Balcani și publicistica românească în anii neutralității (1914-1916)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. XXIX, 2016.

Ștefănuță, Petre, *De pe timpul războiului*, în Gusti, Dimitrie și colaboratorii, *Cornova 1931*, Chișinău, Editura Quant, 2011.

Idem, *Din graiul războiului și revoluției într-un sat din Basarabia*, în Gusti, Dimitrie și colaboratorii, *Cornova 1931*, Chișinău, Editura Quant, 2011.

Idem, *Însemnări pe marginea bibliotecii unui satean. Din constatările monografiei sociale la Cornova-Orhei*, în Gusti, Dimitrie și colaboratorii, *Cornova 1931*, Chișinău, Editura Quant, 2011.

Șurubaru, Mihai, *Județul Neamț în Primul Război Mondial*, vol. 3, Piatra-Neamț, Editura „Cetatea Doamnei”, 2023.

Talașman, Doina, *Considerații privind raporturile dintre istorie și sociologie, respectiv armată și societate*, în Moșneagu, Marian *et al.*, *Armata română și societatea civilă. Studii și comunicări*, Pitești, Editura Istros, 2012.

Tamaș, Corneliu *et al.* (eds.), *1916-1918 în județul Vâlcea*, vol. I, Muzeul Memorial „Nicolae Bălcescu”, Bălcești pe Topolog, 1979.

Tănăsescu, Florian, *Ideologie și structuri comuniste în România: 1 ianuarie 1920-3 februarie 1921*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1997.

Teodor, Bogdan Alexandru, *Puncte de vedere privind problema Basarabiei în revista „Viața Românească”*, în Negustor, Gheorghe, Ghenghea, Mircea-Cristian (eds.), *De la Imperiu la Regat. Românii basarabeni și Marele Război*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018.

Titulescu, Nicolae, *Basarabia, pământ românesc*, București, Editura Rum-Irina, 1992.

Topor, Claudiu-Lucian, *„Auf nach Rumänien!”. Beligeranța germano-română 1916-1918*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2020.

Topor, Claudiu-Lucian, *Germania și neutralitatea României (1914-1916). Studii istorice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2017.

Topor, Claudiu-Lucian, *Germania, România și războaiele balcanice (1912-1913)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008.

Topor, Claudiu-Lucian, *Hilmar von dem Bussche Haddenhausen – ultimul plenipotențiar al Germaniei imperiale acreditat la București*, în Topor, Claudiu-Lucian, Istrate, Alexandru, Cain, Daniel (eds.), *Diplomați, societate și mondenități. Sfârșit de „Belle Époque” în lumea românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2015.

Topor, Claudiu-Lucian, Istrate, Alexandru, Cain, Daniel (eds.), *Diplomați, societate și mondenități. Sfârșit de „Belle Époque” în lumea românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2015.

Topor, Claudiu-Lucian, Rubel, Alexander (eds.), *“The Unknown War” from Eastern Europe. Romania between Allies and Enemies (1916-1918)*, Iași, Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Hartung-Gorre, 2016.

Topor, Claudiu-Lucian, *The “Routine of Suffering”. Breaking the Laws of War on Romanian Territory*, în Topor, Claudiu-Lucian, Rubel, Alexander (eds.), *“The Unknown War” from Eastern Europe. Romania between Allies and Enemies (1916-1918)*, Iași, Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Hartung-Gorre, 2016.

Torrey, Glenn E., *România în Primul Război Mondial*, București, Meteor Publishing, 2014.

Tudorancea, Radu, *Frontul de acasă. Propagandă, atitudini și curente de opinie în România Primului Război Mondial*, București, Editura Eikon, 2016.

Tudorancea, Radu (coord.), *O vecinătate dificilă. Relațiile româno-ruse/sovietice (1914-1965)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023.

Tudosă, Mihai, *Universitari ieșeni combatanți în Marele Război. Jurnalele lui Neculai Costăchescu și Ștefan Zeletin*, în „Historia Universitatis Iassiensis”, X/2019.

Idem, *Memoirs of Charles Vopicka and the Count of Saint-Aulaire, Accredited Diplomats in Romania during the Great War. A Comparative Approach*, în „East European Journal of Diplomatic History”, No. 6-7/2019-2020.

Idem, *Marele Război în viziunea lui Alexandru Marghiloman*, în Rados, Maria *et al.* (eds.), *În căutarea timpului unirii – percepții și interpretări*, Iași, Editura PIM, 2020.

Idem, *Neutralitatea României și drumul său spre război reflectate în Cartea roșie austro-ungară*, în „Litua. Studii și Cercetări”, XXIV, Târgu-Jiu, Muzeul Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu”, 2022.

Idem, *Evoluția pistoalelor de cavalerie austriece reflectată în colecțiile Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț*, în „Litua. Studii și Cercetări”, XXVI, 2024.

Idem, *Arme de foc din colecțiile Complexului Muzeal Național Neamț, Piatra-Neamț*, Editura „Constantin Matasă”, 2025.

Idem, *Boosting Morale in the Nation's Darkest Hour. The Newspaper 'România, organ al apărării naționale', Iași, 1917-1918*, în Ploscaru, Cristian, Mihaș, Cosmin, Atanasiu, Mihai-Bogdan, *Old Cities, Former Capitals and the Nation-State Building in Southeastern Europe: Regional and National Identities*, Iași, Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Hartung-Gorre Verlag, 2025.

Tzu, Sun, *Arta războiului*, București, Editura Antet XX Press, 1993.

Țurlea, Petre, *Nicolae Iorga – istoricul și înfăptuirea statului național unitar*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, Anul XVII, nr. 4 (66)/2014.

Țuțu, Dumitru, *Legea reorganizării armatei române din iunie 1924 și evoluția sistemului defensiv național până în anul 1929*, în *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. 8, București, Editura Militară, 1980.

Văcărescu, T. C., *Luptele românilor în Resbelul din 1877-1878*, vol. I-II, București, Editura Typographiei Curții Regale F. Göbl&Fiii, 1886-1887.

Văduva, Gheorghe, *Strategia integrală. Acțiuni integrale (întrunite) ale categoriilor de forțe ale armatei*, București, Academia de Înalte Studii Militare, 2003.

Văduva, Gheorghe *et. al.*, *Arta militară de-a lungul mileniilor*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2004.

Vegetius, *Epitome of military sciences*, Liverpool, Liverpool University Press, 2001.

Vinogradov, V. N., *Romania in the First World War: The Years of Neutrality, 1914-1916*, în „The International History Review”, Vol. 14, No. 3, Aug., 1992.

Visser, Margret, *Worship your enemy: aspects of the cult of heroes in Ancient Greece*, în „The Harvard Theological Review”, vol. 75, No. 4, Cambridge University Press, October 1982.

Vițalaru, Adrian, *Diplomație și propagandă românească la sfârșitul Primului Război Mondial. Publicarea lucrării lui Aurel C. Popovici „La Question Roumaine en Transylvanie et en Hongrie”*, în Topor, Claudiu-Lucian, Istrate, Alexandru, Cain, Daniel (eds.), *Diplomați, societate și mondenități. Sfârșit de „Belle Époque” în lumea românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2015.

von Clausewitz, Carl, *Despre război*, București, Editura Antet, 2000.

Vrabie, Diana (coord.), *Unirea din 1918 în presa din regiunea Moldovei (Basarabia)*, Iași, Editura Asachiana, 2018.

Waldman, Thomas, *War, Clausewitz, and the Trinity*, thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree of PhD, Department of Politics and International Studies University of Warwick, June 2009.

Walker, William, *Betrayal at Little Gibraltar. A German Fortress, a Treacherous American General, and the Battle to End World War I*, New York, London, Scribner, 2016.

Welch, David, *Germany, Propaganda and Total War 1914-1918*, New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 2000.

Wildman, Allan K., *The End of the Russian Imperial Army. The Old Army and the Soldiers' Revolt (March-April, 1917)*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1980.

Winter, Jay *Remembering War. The Great War between Memory and History in the 20th Century*, New Heaven, Yale University Press, 2006.

Xenopol, A. D. *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țerilor Române*, vol. I-II, Jassy, Tipo-Litographia H. Goldner, 1880.

Idem, *Domnia lui Cuza-Vodă*, Iași, Tipografia Editore „Dacia”, 1903.

Zainea, Ion, *Răul suprem. Românii și România în comentariile presei maghiare (august-septembrie 1916). Studiu de caz: presa din Oradea*, în Bolovan, Ioan et al., *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015.

Zub, Alexandru, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, Editura Junimea, 1974.

III. Instrumente de lucru

- ***, *Lexicon militar româno-maghiar*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1916.
- ***, *Lexicon militar*, București, Academia Militară, Editura Militară, 1980.
- Apostol, Pavel *et al.*, *Dicționar de filozofie*, București, Editura Politică, 1978.
- Bloch, Henriette *et al.*, *Dictionnaire fondamental de la psychologie*, Paris, Larousse, 1997.
- Bradford, James C. (ed.), *International Encyclopedia of Military History*, New York, Routledge, 2006.
- Braga, Corin (coord.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. III, *Imaginar Istoric*, coord. Mitu, Sorin, București, Editura Polirom, 2020.
- Călinescu, George, *Istoria literaturii române. Compendiu*, București, Chișinău, Editura Litera, 2001.
- Clodfelter, Micheal, *Warfare and armed conflicts: a statistical encyclopedia of casualty and other figures. 1492-2015*, Jefferson, North Carolina, McFarland&Company, 2017.
- Colesnic, Iurie, *Chișinău: Enciclopedie*, Chișinău, Editura Museum, 1997.
- Corsini, Ray, *The Dictionary of Psychology*, New York, NY, Brunner-Routledge, 2002.
- Dodon, Roland, Parrot, Françoise, *Dicționar de psihologie*, București, Editura Humanitas, 2006.
- Flew, Antony, *Dicționar de filosofie și logică*, București, Editura Humanitas, 1996.
- Furet, François, Ozouf, Mona (eds.), *A Critical Dictionary of the French Revolution*, Cambridge, Massachusetts, London, England, Cambridge University Press, 1989.
- Georgescu, Gheorghe I. *Contribuțiuni la Bibliografia Războiului pentru Întregirea Neamului*, București, Tipografia „Cuvântul Românesc”, 1940.
- Haneș, Petre, *Scriitorii basarabeni*, București, Editura Librăriei Alcalay&Co., 1920.
- Joseph, Paul (ed.), *Sage Encyclopedia of War. Social Studies Perspectives*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne, Sage Publications, 2017.
- Kluge, Friedrich, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1989.
- Latham, Edward, *A Dictionary of Names Nicknames and Surnames of People Places and Things*, London, New York, George Routledge&Sons, E. P. Dutton&Co., 1904.
- Leahu, Gabriel, Leoveanu, Relu, *Dicționar de termeni istorici*, Bacău, Editura Conexiuni, 1998.
- Marcu, Florin, Maneca, Constant, *Dicționar de neologisme*, București, Editura Academiei, 1978.

Matsumoto, David (ed.), *The Cambridge Dictionary of Psychology*, New York, Cambridge University Press, 2009.

Mills, Watson E., *Mercer Dictionary of the Bible*, Macon, GA, Mercer University Press, 1997.

Phifer, Michiko, *A Handbook of Military Strategy and Tactics*, New Delhi, Vij Books, 2012.

Popescu-Neveanu, Paul, *Dicționar de psihologie*, București, Editura Albatros, 1978.

Robertson, David, *The Routledge Dictionary of Politics*, London, New York, Routledge Taylor&Francis Group, 2004.

Stan, Stoica (coord.), *Dicționar biografic de istorie a României*, București, Editura Meronia, 2008.

Stoean, Gheorghe D., *România în Primul Război Mondial. Contribuții bibliografice*, București, Editura Militară, 1975.

Tucker, Spencer C. (ed.), *The European Powers in the First World War. An Encyclopedia*, New York, London, Routledge Publishing, 2013.

IV. Surse web

Barbă, Maria, *Activitatea lui Petre V. Ștefănuță în cercetarea folclorului și etnografiei în perioada interbelică (1918-1940)*, în „Dacoromania”, Alba-Iulia, nr. 75, 2015, https://www.dacoromania-alba.ro/nr75/activitatea_lui_petre.htm, accesat la 01.05.2026.

Benvenuto, Sergio, *Freud, and the Enjoyment of War*, în „European Journal of Psychoanalysis”, Vol. 9, No. 2, December 2022, <https://www.journal-psychoanalysis.eu/articles/freud-and-the-enjoyment-of-war/>, accesat la 01.05.2026.

Cohen, Eliot A., *Strategy*, în *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/strategy-military/The-French-Revolution-and-the-emergence-of-modern-strategies>, accesat la 01.05.2026.

Frați români, manifest, 1916, în <https://picryl.com/media/frati-romani-8b3e65>, accesat la 2.04.2026.

German counter-propaganda on the theme of “Barbarism”, în *L’histoire par l’image*, în <https://histoire-image.org/etudes/contre-propagande-allemande-theme-barbarie>, accesat la 20.03.2026.

Hartmann, Pierre, *Pour une juste interprétation de la Marseillaise*, în „Dernières nouvelles d’Alsace”, <https://www.dna.fr/culture/2016/08/06/pour-une-juste-interpretation-de-la>

marseillaise?fbclid=IwAR0gEJVCNIfx7Duy_JuEgIloKDpJVQBnGyd90aSeJrXHEo3-PgUx3lA_I0w, 6 august 2016, accesat la 01.05.2026.

Mărturia ultimului veteran al Războiului de Independență, în <http://www.radio-arhive.ro/articol/marturia-ultimului-veteran-al-razboiului-de-independena-1877-1878/2061431/5291/2>, accesat la 1.05.2026.

Phang, Sara E. et. al., *Conflict in Ancient Greece and Rome. The definitive political, social, and military Encyclopedia*, Santa Barbara, California, Denver, Colorado, ABC-CLIO LLC, 2016.

Theobald, Ulrich, *Zhou Period Military*, în *An Encyclopaedia on Chinese History, Literature and Art*, <http://www.chinaknowledge.de/History/Zhou/zhou-military.html>, accesat la 01.05.2026.

Xenophon, *Hellenica*, Carleton L. Brownson Edition, Book 7, Chapter 1, în <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg,0032,001:7:1#note-link18>, accesat la 01.05.2026.